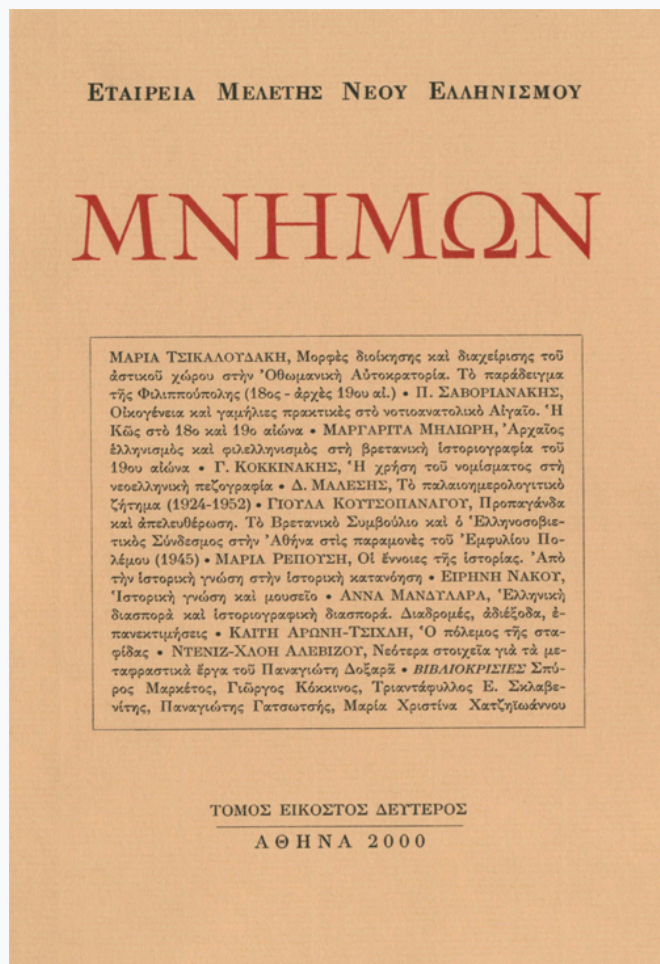

Μνήμων

Τόμ. 22 (2000)

ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος-ΑΡΧΕΣ 19ου αι.)

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.583](https://doi.org/10.12681/mnimon.583)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ Μ. (2014). ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος-ΑΡΧΕΣ 19ου αι.). *Μνήμων*, 22, 9–30. <https://doi.org/10.12681/mnimon.583>

ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΚΑΛΟΥΔΑΚΗ

ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗΣ (18ος - ΑΡΧΕΣ 19ου αί.)

Τὸ κείμενο πὸν ἀκολουθεῖ εἶναι μέρος μιᾶς ἐργασίας ἣ ὁποία, διὰ μέσου μιᾶς συγκριτικῆς προσέγγισης, στοχεύει μετὰξὺ ἄλλων νὰ ἀναδείξει τὶς λογικὲς καὶ τὶς στρατηγικὲς, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες χωροθετοῦνται καὶ ἐνσωματώνονται στοὺς μηχανισμοὺς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὶς πόλεις τῆς ὀθωμανικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης¹. Στὴν παρούσα μελέτη θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ παραπάνω ἐρώτημα, μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς χριστιανικῆς κοινότητος² τῆς Φιλιππούπολης.

Τὸ μεῖζον ζήτημα πὸν πραγματεύεται ἡ ἱστορικὴ ἐρευνα σχετικὰ μὲ τὴν ὀθωμανικὴ πόλιν εἶναι αὐτὸ τῶν μορφῶν πὸν παίρνει ὁ κατακερματισμὸς τοῦ διοικητικοῦ, οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ ἵστοῦ τῆς, ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς ἐθνοθρησκευτικῶν ὁμάδων. Ἡ ἀνίχνευση τῶν δρόμων μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποίους πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα τῆς πόλης —μορφὲς διοίκησής τῆς, οἰκονομικὲς λει-

---

Μεγάλο μέρος τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ, παρουσιάστηκε στὸ τριήμερο ἐργασίας πὸν διοργάνωσε τὸ Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe μὲ θέμα «New Doctoral Research on the History of Southeastern Europe», 6-8 Ὀκτωβρίου 2000, Κασσάνδρα Χαλκιδικῆς.

1. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα καθὼς καὶ μεγάλο μέρος τῆς ἐρευνας πὸν παρουσιάζονται ἐδῶ, διατυπώνονται στὴν ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβή μου ἣ ὁποία φέρει τὸν τίτλο *Pouvoirs et professions des communautés chrétiennes urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIIe-XIXe siècles)*: Serrès, Philippopoli, Kozani, Larissa, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, 2 τόμοι, Παρίσι, Ἰούνιος 2000.

2. Χρησιμοποιοῦμε τὴν ὀρολογία τῶν πηγῶν προκειμένου νὰ κατονομάσουμε τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες. Οἱ χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι ὀρίζουν τοὺς ἑαυτοὺς τους μὲ θρησκευτικὰ κριτήρια, ἐνῶ ὅλους τοὺς ἄλλους μὲ ἐθνικά. Ἔτσι, στὰ κείμενα πὸν ἔχουν συνταχθεῖ ἀπὸ τοὺς ἰθύνοντες καὶ μὴ χριστιανοὺς ὀρθόδοξους γίνεται λόγος γιὰ χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ Ἑβραίους, Ἀρμένιδες καὶ Τούρκους.

τουργίες, όροι συνύπαρξης στόν χώρο τών κατοίκων της— είναι, ιδιαίτερα τὰ τελευταῖα χρόνια ὅπου ἀναζητοῦνται μοντέλα συνύπαρξης διαφόρων ἐθνοτήτων στόν χώρο, τὸ πεδίο στοῦ ὁποῖο διεξάγεται ὁ διάλογος καὶ ἀναπτύσσεται ἡ προβληματική τών ἐρευνητῶν τῆς ὀθωμανικῆς πόλης. Ἡ παρούσα λοιπὸν ἐργασία, ἡ ὁποία κατὰ κύριο λόγο βασίζεται σὲ ἐκκλησιαστικὰ ἀρχεῖα καὶ τεκμήρια³, φιλοδοξεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἐρευνα σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς δομῆς τών ἀστικῶν μορφωμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐρευνα ἡ ὁποία περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ διπολικὸ ἐρώτημα: διοικητικὴ ἐνότητα τῆς πόλης ἀπὸ τῆ μιᾶς μεριᾶ ἢ κατάρτιση τοῦ διοικητικοῦ της ἴστοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐξαιτίας τῆς παρέμβασης τών διαφόρων ἐθνοθρησκευτικῶν διοικητικῶν μορφωμάτων στὴ διαχείριση τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χώρου;

Στὰ ἔγγραφα ποὺ ἀφοροῦν πράξεις ἀγοραπωλησίας ἀκινήτων καὶ ἀπόδοσης κληρονομιάς ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας, τὰ οἰκήματα καὶ ἄλλα ἀκίνητα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ χριστιανούς, ὀρίζονται σὲ σχέση μὲ τὸν μαχαλὲ στὸν ὁποῖο βρίσκονται. Ἡ ἐνοποίηση τῆς πόλης πραγματώνεται μέσα ἀπὸ ἓνα σύστημα διοίκησης τών κατοίκων της, τὸ ὁποῖο βασίζεται στὴ διαίρεση τοῦ χώρου σὲ μαχαλέδες, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θρησκευμα αὐτῶν ποὺ τοὺς κατοικοῦν⁴. Ὁ μαχαλές, ἐκτὸς ἀπὸ γεωγραφικὴ διαίρεση, συνιστᾷ ταυτόχρονα καὶ διοικητικὸ μῶρφομα. Ἡ διπλὴ λειτουργία τοῦ μαχαλὲ εἶναι σύνηθες φαινόμενο στὸν μουσουλμανικὸ κόσμο. Ὁ André Raymond, στὴν ἐργασία του γιὰ τὰ *hara* (συνοι-

3. Πρόκειται γιὰ τοὺς δύο κώδικες τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης, γνωστοὺς στὴ βιβλιογραφία ὡς κώδικες τοῦ Κυρίλλου (βλ. Μ. Ἀποστολίδης, «Ἡ ἱερὰ τῆς Φιλιππουπόλεως μητρόπολις καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς», *ΑΘΛΓΘ* [=Ἀρχεῖον Ὁρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὁθησαυροῦ], τ. 4 (1937-1938), 3-42, 5 (1938-1939), 1-86 καὶ 6 (1939-1940), 25-112). Τὰ χειρόγραφα αὐτὰ σήμερα θεωροῦνται χαμένα, τὸ περιεχόμενό τους ὅμως διασώζεται σὲ μικροφίλμ. Ὁ κώδικας I (1781-1843), τοῦ ὁποῖου ἡ δημοσίευση ἐπικείμεται ἀπὸ τοὺς κ.κ. Βῦ. Πρόντζα καὶ Νικ. Πανταζόπουλο, περιλαμβάνει διάφορους τύπους συμφωνητικῶν καθὼς καὶ πολιτικὲς ἀποφάσεις τῆς κοινότητος. Τὸν μελετήσαμε μέσα καὶ ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δημοσιεύματα: Μ. Ἀποστολίδης, «Ὁ ἀπὸ Σηλυβρίας Φιλιππουπόλεως Μητροπολίτης Παΐσιος», *Θρακικά* 3 (1932), 17-35, Ν. Γ. Οἰκονομίδης, «Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος. Σύντομοι γενεαλογικαὶ καὶ βιογραφικαὶ σημειώσεις», *Θρακικά* 4 (1933), 207-216, Ἰβάν Σνεγγάροφ, *Ἑλληνικὸς κώδικας τῆς μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης*, Χρονικὰ τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Τεχνῶν καὶ Ἐπιστημῶν, Βιβλίον ΧΛΙ-2, Σόφια 1946 (στὴ βουλγαρικῇ). Ὁ Κώδικας II (1786-1847) ἔχει τὴ μορφή βιβλίου ἐσόδων καὶ ἐξόδων, ἀφοῦ τὸ κύριο μέρος του τὸ ἀπαρτίζουν οἱ ἐτήσιοι οἰκονομικοὶ ἀπολογισμοὶ τών ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν, τοῦ σχολείου καὶ τοῦ νοσοκομείου. Θὰ ἤθελα, καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση, νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὴν κ. Νάντια Ντάνοβα, ἡ ὁποία εἶχε τὴν καλὴ σὺννη νὰ μοῦ παραχωρήσει τίς φωτογραφίες τών σελίδων τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ.

4. Στὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται συχνὰ ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ μαχαλὲ τῆς ὀθωμανικῆς πόλης ὅτι κατοικεῖται ἀπὸ ἄτομα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὴν ἴδια θρησκευτικὴ κοινότητα καὶ ἔχουν ὡς κέντρο ἓνα τζαμί, μία ἐκκλησία ἢ μιὰ συναγωγή, καθὼς καὶ θρησκευτικὸ ἀρχηγό, βλ. *Encyclopédie de l'Islam (nouvelle édition)*, τ. V, Παρίσι 1998, σ. 1213.

κίες με κτίσματα που χρησιμοποιούνται αποκλειστικά ως κατοικίες) του Καΐρου, έπισημαίνει: «Τὸ hara συνιστᾷ γεωγραφικὸ μὲρος [...] τὸ θεμελιώδες γνῶρισμα, πὺ θὰ πρέπει κανεὶς νὰ ἔχει ὑπόψη τοῦ προκειμένου νὰ ἀναγνώρισει ἓνα hara, εἶναι, κατὰ τὴ γνῶμη μας, ἡ ὑπόστασή του ὡς διοικητικῆς ἐνότητος, ἡ ὁποία πιστοποιεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς σείχη»⁵.

Οἱ ὀθωμανικὲς ἀπογραφὲς τῆς Θεσσαλονίκης, πὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ καὶ σχολιαστῇ ἀπὸ τὸν Β. Δημητριάδη, ἀποδεικνύουν ὅτι, προκειμένου νὰ γνῶρίζουν τὸν ἀριθμὸ τῶν φορολογουμένων, οἱ κρατικὲς ἀρχὲς ἀπογράφουν τοὺς ἄρρενες κατοίκους τῶν πόλεων καταρχὴν μὲ τὸ κριτήριον τῆς ἐνταξίης τοὺς σὲ μιὰ ἐθνοθησκευτικὴ κοινότητα, ἐνῶ αὐτὸ τῆς κατανομῆς τοὺς στὸν χῶρον ἔρχεται σὲ δευτέρη μοῖρα. Ὁ kanunnâme τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 1525, μὲ τὸν ὁποῖο καθορίζονται οἱ φόροι πὺ ἔπρεπε νὰ πληρώνουν οἱ κάτοικοι τῆς πόλης καὶ ὅσοι ἐμπορεύονται σὲ αὐτὴ, χωρίζεται σὲ κεφάλαια, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιέχει τὴν καταγραφή κατὰ μαχαλέδες τῶν μελῶν μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς ἐθνοθησκευτικὲς κοινότητες⁶. Κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἴδιας πόλης, πὺ συντάχθηκε τρεῖς αἰῶνες ἀργότερα, στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1830, συντάσσεται στὴ βάση τῆς ἴδιας λογικῆς: ἀπογράφει μόνον τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς⁷.

Μέσα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα πὺ μελετᾶμε γίνεται σαφὲς ὅτι στὴ Φιλιππούπολη εἶναι σὲ ἰσχὺ ἓνα σύστημα αὐτοδιαχείρισης τοῦ μαχαλέ ἀπὸ τοὺς κατοίκους του. Οἱ μαχαλέδες διοικοῦνται καὶ ἐλέγχονται οἰκονομικὰ ἀπὸ τοὺς μαχαλελήδες. Πρέπει νὰ θεωρήσουμε, ὅτι ἡ ἀόριστη αὐτὴ ἀναφορὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων στοὺς μαχαλελήδες ὑπονοεῖ σαφῶς τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ μαχαλέ καὶ διοικεῖ τὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ ἐνότητα. Παραθέτουμε μερικὲς ἀπὸ τὶς μνεῖες στοὺς κώδικες τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης σχετικὰ μὲ τὴ σύσταση ἐνὸς σώματος κατοίκων τοῦ μαχαλέ. Στὰ 1799, οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ μαχαλέ στὴν περιφέρεια τοῦ ὁποῖου κεῖται ἡ Ἀγία Μαρίνα, ἔχουν οἰκονομικὲς συναλλαγὲς μὲ τὴν ἐκκλησία: «1799, Ἰαν. ἡ ἐθεωρήθη ὁ λογαριασμὸς τῆς ἐκκλησίας Ἀγίας Μαρίνης καὶ εὐρέθησαν τὴν σήμερον νὰ ἔχη εἰς ὁμολογίας καὶ μετρητὰ ὡς κατωτέρω [...] καὶ 130 γρόσια ἐπροστέθησαν εἰς τὴν ὁμολογίαν τῶν μαχαλελήδων...»⁸. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ βεβαιότητα γιὰ τὸ εἶδος τῆς δικαιοδοσίας τῶν «τσορμπα-

5. A. Raymond, «La géographie des hara du Caire au XVIIIe siècle», *Livre du centenaire de l'Institut Français d'Archéologie Orientale*, IFAO, τ. 104, Κάιρο 1980, σ. 416.

6. Β. Δημητριάδης, «Ο kanunname καὶ οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης γύρω στὰ 1525», *Μακεδονικά*, 18 (1978), 328, 350-376.

7. Β. Δημητριάδης, *Ἡ Θεσσαλονίκη τῆς παρακμῆς*, Πανεπιστημικὲς ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 1997.

8. Κώδικας II, σ. 19.

τζήδων τοῦ μαχαλέ»⁹, οὔτε γιὰ τὴν κοινωνικοοικονομικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ τους προέλευση. Ἀκόμη, δὲν ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίζουμε ποιοὶ εἶναι οἱ οἰκονομικοὶ πόροι, τὰ ὅρια τῶν δικαιοδοσιῶν καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ μαχαλέ. Ἀπὸ ἐξοφλητήριο γράμμα χρονολογημένο στὰ 1833, τὸ ὁποῖο πραγματεύεται τὴν πώληση μέρους οἰκίας, μαθαίνουμε ὅτι οἱ μαχαλεῖδες ἐλέγχουν τὴν ἀγορὰ καὶ τὴν πώληση τῶν ἀκινήτων τὰ ὁποῖα βρίσκονται στὴν περιφέρειά τους· ἐγγυῶνται τὴν ἐφαρμογὴ τῶν συμφωνηθέντων ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη καὶ εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ χάραξη τῶν ὁρίων ἀνάμεσα στὰ πρὸς πώληση ἀκίνητα: «τὰ δύο λοιπὸν ταῦτα μερίδια. [...] καθὼς παρὰ τῶν μαχαλεῖδων καὶ λειτουργῶν διεχωρίσθη ἐκ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ ὅλου ὁσπητίου, [...] οἰκειοθελῶς καὶ ἀπαρabiάστως ἐπώλησα...»¹⁰. Οἱ μαχαλεῖδες εἶναι ἀρμόδιοι γιὰ ὅ,τι ἔχει νὰ κάνει μὲ τὰ ἀκίνητα ποὺ βρίσκονται στὴν περιφέρεια ποὺ ἐλέγχουν, ἀκόμα καὶ ἂν πρόκειται γιὰ ἀκίνητα τῆς Ἐκκλησίας. Γιὰ παράδειγμα, στὰ 1820 παρεμβαίνουν γιὰ νὰ ἀποδώσουν δικαιοσύνη σὲ μία ἀντιδικία ἀνάμεσα σὲ ἕναν κάτοικο τοῦ μαχαλέ καὶ στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές. Κάποιος Ἀγγελος εἶχε ἀνεγείρει ἕνα οἰκοδόμημα σὲ οἰκόπεδο τῆς ἐκκλησίας. Οἱ μαχαλεῖδες εἶναι οἱ ἀρμόδιοι νὰ διορθώσουν τὴν ἀδικία ποὺ προξενήθηκε ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράβαση καὶ νὰ ἀποζημιώσουν τὸν Ἀγγελο: «πληρώθηκαν στὸν Ἀγγελο 1354 γρόσια [...] διὰ τὸν παρακείμενον τῇ ἐκκλησίᾳ τόπον, ἐφ' οὗ ἔκτισέ τι, ὅπως οὗτος περιέβη εἰς τὸ μοναστήριον... καὶ πλέον μένει ἡσυχος εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ἀτάραχος, χωρὶς νὰ ἔχουν κρισιολογίας καὶ καυγάδες, μήτε ὁ Ἀγγελος ἀπὸ τοὺς μαχαλεῖδες, μήτε αὐτοὶ ἀπὸ τὸν Ἀγγελον»¹¹.

Οἱ μαχαλεῖδες εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν φόρων ἀπὸ τὰ διάφορα ἰδρύματα ποὺ βρίσκονται στὴν περιφέρειά τους. Ὑπάρχουν καταχωρημένες στὸν κώδικα Ι «συμφωνίες τοῦ δοσίματος τῶν ὁσπηταλίων μὲ τοὺς περὶ αὐτὸ μαχαλεῖδες διὰ γρόσια 50», ποὺ ἀφοροῦν τὰ ἔτη 1798 καὶ 1805 καὶ εἶναι πληρωτές σὲ δύο δόσεις ἀνὰ 25, τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου¹². Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἰδρύματα, ὑποθέτουμε ὅτι καὶ οἱ κάτοικοι θὰ πλήρωναν

9. Στὸ συμφωνητικὸ καὶ ἐξοφλητήριο γράμμα τοῦ 1820 γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος ἀμέσως παρακάτω, ὑπογράφουν, μετὰξὺ ἄλλων, ὁ Δημήτρης τοῦ Χατζῆ Μήλικου «καὶ οἱ λοιποὶ τσορμπατζήδες τῶν δύο μαχαλέδων», βλ. Ι. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 268 καὶ φωτογραφία χειρογράφου Νο IX. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ τσορμπατζῆ — αὐτοῦ ποὺ φτιάχνει τὸν *çorba* (ἀραβικὴ λέξη), ἕνα εἶδος σούπας ἀπὸ λαχανικά, ρύζι καὶ κρέας, ἡ ὁποία σερβίρεται σὲ κάθε γεῦμα τῶν εὐπορῶν ὀθωμανῶν καὶ στὰ σώματα τῶν γενιτσάρων — ἀποδίδεται στοὺς ἰσχυροὺς οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προύχοντες τῶν χωριῶν καὶ τῶν κομποπόλεων τῶν περιοχῶν ποὺ σήμερὰ ἀνήκουν στὰ βουλγαρικὰ ἐδάφη S. S. Bobcev, «Notes comparées sur les çorbacis chez les peuples balkaniques et en particulier chez les Bulgares», *Revue Internationale des Études Balkaniques*, 2/6, Βελιγράδι 1938, 429.

10. Ι. Σνεγγάροφ, ὁ.π.

11. Ὁ.π., σ. 267-268 καὶ Μ. Ἀποστολίδης, ὁ.π., *ΑΘΛΓΘ*, 4 (1937-38), 39.

12. Ι. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 238, 244.

φόρους στον μαχαλά τους. Μία μικρή ένδειξη σχετικά με το ζήτημα αυτό έχουμε από την πόλη της Λάρισας, όπου στα 1667, γράμμα επικυρωμένο από τον μητροπολίτη που αφορά τον τρόπο διάθεσης του κρασιού από τους οίνοπαραγωγούς αναφέρει: «ὁ δὲ ἀνοίγων ἐξ αὐτῶν καὶ πωλῶν ἐν τῷ ραμαζανίῳ ἔχειν διδοῦναι τοῦ μαχαλὲ ἄσπρα 500»¹³. Πρόκειται για μαρτυρία που ἀποδεικνύει ὅτι ὁ μαχαλὲς, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φόρους, εἶναι υπεύθυνος γιὰ τὴν εἰσπράξη καὶ προστίμων ἀπὸ παραβάσεις τῶν κατοίκων του.

Στοὺς ἐκκλησιαστικούς κώδικες τῆς μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης συγχνῆς εἶναι οἱ ἀναφορὲς στὰ δάνεια πού οἱ μαχαλῆδες συνάπτουν, τόσο με τὶς ἄλλες διοικητικές ἀρχές τῆς κοινότητος, ὅσο καὶ με ἄτομα. Γιὰ παράδειγμα, στὰ 1799 ὁ μαχαλὲς τῆς μητρόπολης συνάπτει δύο ὁμολογίες με τὴν ἐνορία του —τὸ μητροπολιτικὸ νὰδ τῆς Ἀγίας Μαρίνας— γιὰ ποσὰ τῶν ὁποίων τὸ ὕψος ἀνέρχεται σὲ 372 καὶ 150 γρόσια. Στὴν ἐκθεση ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Μαρίνας, τοῦ ἔτους 1799, διαβάζουμε «εἰς τὸν μαχαλὲ τῆς μητροπόλεως δι' ὁμολογίας ἥτις ἔστι παρὰ τῷ ἐπιτρόπῳ [τῆς ἐνορίας] Χ' Στόιου γρ. 372»¹⁴. Στὰ 1819 ἡ ἐνορία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου δανεῖζει στὸν Τζοχατζιγιάν μαχαλὲ 1000 γρόσια «ἄνευ ὁμολογίας»¹⁵. Στὰ 1830, ὁ Λαγούτ μαχαλὲ ἐξοφλεῖ στοὺς πρωτομάστορες τῶν ἀμπατζήδων καὶ τῶν καυτατζήδων¹⁶ μέρος ἀπὸ τὸ χρηματικὸ ποσὸ (2637 γρόσια), τὸ ὁποῖο εἶχε δανειστεῖ¹⁷. Στὰ 1821 ὁ ἀμπατζῆς Βέλιος Ράτη δανεῖζεται ἀπὸ τὸν μαχαλὲ πού κατοικεῖ 50 γρόσια¹⁸. Τὸ θεμελιῶδες γνῶρισμα τοῦ μαχαλὲ εἶναι ἡ λειτουργία του ὡς διοικητικῆς ἀρχῆς, πού διαθέτει χρηματικὸ κεφάλαιο, διοίκηση καὶ συγκεκριμένες ἀρμοδιότητες.

Ἐχει ἀρκετὰ ἀπασχολήσει τοὺς ἐρευνητὲς τὸ ζήτημα, ἀν οἱ μαχαλῆδες ὑπάρχουντι διοικητικὰ ἀπευθείας στὶς κρατικές ἀρχές, χωρὶς νὰ παρεμβάλλονται οἱ κοινοτικές¹⁹. Τὰ τεκμήρια πού μελετᾶμε καταδεικνύουν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πο-

13. Ἑλένη Ἀγγελολομάτη-Τσουγκαράκη, «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ εκπαιδευτικῆς ζωῆς τῆς Λάρισας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 3 (1990), 310.

14. Κώδικας II, σ. 29.

15. Ὁ.π., σ. 37.

16. Τὸ ἐπίθετο ἀμπατζῆς ὑποδηλώνει τοὺς κατασκευαστὲς ἢ/καὶ πωλητὲς μᾶλλινων ὑφασμάτων καὶ ρούχων. Οἱ καυταντζήδες ἀσχολοῦνται με τὴν κατασκευὴ ἢ/καὶ τὴν ἐμπορία καυτανίων, ἐνδυμάτων πολυτελείας.

17. Μ. Ἀποστολίδης, ὁ.π., *ΑΘΛΓΘ*, 6 (1939-40), 29-30.

18. Κεντρικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Βουλγαρικῆς Κράτους, Ἀρχεῖο Γκιουμουσγκερντάν, 161κ, ἀρ. 1, σ. 37.

19. Σχετικὰ με αὐτὸ τὸ θέμα πρβλ. τὴν ἀδημοσίευτη διατριβὴ τοῦ Ἀντώνη Ἀναστασόπουλου ὁ ὁποῖος, μελετώντας τὰ ἔγγραφα τοῦ ἱεροδικείου τῆς Βέροιας, διατυπώνει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ μαχαλῆδες δὲν ὑπάρχονταν διοικητικὰ ἀπευθείας στὶς ὀθωμανικὲς ἀρχές, ἀλλὰ ὅτι διοικοῦνταν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς προύχοντες, Antonis Anastasopoulos, *Imperial ins-*

λιτεία διοικεί τους χριστιανούς μέσω ενός συστήματος κατανομής τους στον χώρο, ότι δηλαδή η διοίκηση και η διαχείριση των μαχαλέδων της Φιλιππούπολης που κατοικούνται από χριστιανούς εξασκεῖται από τους ίδιους. Στον κώδικα της μητρόπολης είναι καταχωρημένο ένα ἐκκλησιαστικό ἀποδεικτικό και συμφωνητικό γράμμα, χρονολογημένο στὰ 1818, ὅπου ἀναφέρεται: «...νὰ διορισθῶσι μὲ κοινὴν γνώμην ἑπτὰ ὑποκείμενα ἄνδρες τίμιοι, δύο ἐκ τῶν πραγματευτῶν, δύο ἐκ τῶν ἀμπατζήδων, εἷς ἐκ τῶν καυταντζήδων, εἷς ἐκ τῶν γουναράδων καὶ εἷς ἐκ τῶν μπακάληδων διὰ νὰ θεωρῶσι πᾶσαν ἐμπίπτουσαν ὑπόθεσιν τῶν μαχαλέδων τῶν, συνερχόμενοι καὶ εἰς τὴν μητρόπολιν δις τῆς ἐβδομάδος, τῇ Τετράδι, ἔστιν ὅτε καὶ τῇ Παρασκευῇ ὁμοῦ μετὰ τοῦ οἰκονόμου καὶ σακκελίου διὰ νὰ θεωρῶνται ἐκκλησιαστικῶς ἐνώπιον αὐτῶν, εἰ τινὲς κρισολογίαι τύχῃσι καὶ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, τὰς ὁποίας ὀφείλουσι θεωρεῖσθαι ἐμπροσθεν αὐτῶν κατὰ τὴν διακέλευσιν τῶν ἱερῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν νόμων δικαίως»²⁰. Στὴ διοίκηση τῶν μαχαλέδων ὑπαισέρχονται ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες —ἐκκλησιαστικούς ἀξιωματούχους, δημογέροντες—, καὶ οἱ ἰθύνοντες τῶν χριστιανικῶν συντεχνιῶν. Οἱ πολιτικὲς ἀρχὲς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἀναγκάζονται νὰ ἀναγνωρίσουν καὶ νὰ θεσμοθετήσουν αὐτὴ τὴν πραγματικότητα συντάσσοντας τὸ παραπάνω συμφωνητικό.

Ἐνα διπλὸ σύστημα γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ ἀστικοῦ χώρου ἦταν σὲ ἰσχύ. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ Ὁθωμανοὶ ἐνέταξαν τὴ λειτουργία τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν σὲ ἓνα σύστημα διοίκησης τὸ ὁποῖο βασίζεται στὴ διαίρεση τοῦ χώρου σὲ μαχαλέδες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἓνα παράλληλο σύστημα διαχείρισης τοῦ χώρου ἐκπορεύεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διοικεῖ τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλης, κατανέμοντάς τον σὲ ἐνορίες²¹. Στὴ βιβλιογραφία ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐνορία ἔχει διπλὴ λειτουργία, εἶναι διοικητικὸ μὲρῳμα καί, παράλληλα, γεωγραφικὴ ἐνότητα²². Μέσα ἀπὸ τίς πηγὲς ποὺ μελετᾶμε, δὲν γίνεται ὥστόσο σαφὲς ἂν ἡ

titions and local communities: ottoman Karaferye 1758-1774, Κέιμπριτζ, Μάρτιος 1999, σ. 78.

20. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ περιέχεται στὸν Κώδικα I τῆς Μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης, ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Ἀποστολίδη, ὁ.π., *ΑΘΑΓΘ*, 5 (1938-39), 70-71.

21. Ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Φιλιππούπολης κατανέμεται σὲ ἑξὶ ἐνορίες οἱ ὁποῖες ἀπλώνονται γύρω ἀπὸ τίς ἐξῆς ἐκκλησίες: τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Θεοτόκου, οἱ ὁποῖες βρίσκονται πάνω στὸ κάστρο· τῆς Ἁγίας Μαρίνας ὅπου ἐδρεῖται ἡ μητρόπολη, τίς ἐκκλησίες τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς ποὺ βρίσκονται στὸν λόφο τοῦ Μουσαίου, ΝΑ καὶ ΒΑ τοῦ κάστρου ἀντίστοιχα. Τέλος, ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς βρίσκεται στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν.

22. Πρόδρομος Ἀκανθόπουλος, *Ἡ ἱστορία τῶν ἐνοριῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 8.

ἐνορία εἶναι πάντα γεωγραφικὴ ἐνότητα ἢ ἂν ἀπλᾶ ἐλέγχει ἓνα συγκεκριμένο ἀριθμὸ οἰκιῶν καὶ ἄλλων ἀκινήτων, τὰ ὅποια δὲν εἶναι ἀπαραιτήτο νὰ συνορεύουν πάντα μεταξύ τους. Μία ἐνορία μπορεῖ νὰ ἐμπεριέχει ἓναν ἢ περισσό-τερους μαχαλέδες ἢ μέρη αὐτῶν²³.

Ἄν γιὰ τοὺς μαχαλέδες ἡ πληροφόρηση ποὺ ἔχουμε εἶναι ἔμμεση —κυρίως διὰ μέσου τῶν πράξεων ἀγοραπωλησίας— ἀφοῦ ἀρχεῖα μὲ τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδά τους δὲν ἔχουν διασωθεῖ, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς ἐνορίες ἔχουμε κάποιες ἐνδείξεις σχετικὰ μὲ τὰ κοινωνικοοικονομικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν ποὺ τὶς διοικοῦν, καθὼς καὶ γιὰ τὶς πηγές ἐσόδων καὶ ἐξόδων τους. Στὸν κώδικα Π τῆς μητρόπολης τῆς Φιλιππούπολης εἶναι καταχωρημένοι οἱ ἐτήσιοι ἀπολογισμοὶ ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῶν πέντε ἐνοριῶν τῆς πόλης, οἱ ὅποιοι ἀφοροῦν τὰ ἔτη 1786-1802, καθὼς καὶ ἓνας τοῦ ἔτους 1819.

Στὰ παραπάνω ἔγγραφα ὁ ρόλος τῆς ἐνορίας ὡς μικρότερης βαθμίδας τοῦ φορολογικοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐκκλησίας, ἐπιφορτισμένης μὲ τὴν εἰσπράξη τῶν φόρων γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Μητροπολίτη καὶ τοῦ Πατριάρχου, ἀποσιωπᾶται²⁴. Τὸ γεγονός ὅτι ἀποσιωάζουν καταχωρήσεις καταστίχων μὲ εἰσπράξεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν φόρων ἀπὸ τοὺς ἐνορίτες στὰ ἐν λόγω τεκμήρια ἴσως νὰ σχετίζεται μὲ τὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φορολογικοῦ μηχανισμοῦ κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία: ἄρθρα τὰ ὅποια περιέχονται στὰ μετεράτια τῶν μητροπολιτῶν²⁵, ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι οἱ τελευταῖοι ἔστελναν τοὺς ἀντιπρο-

23. Μελετώντας τὸν πίνακα μὲ τὶς ἐνορίες καὶ τοὺς μαχαλέδες τῆς πόλης τῶν Σερρών (17ος αἰ.) ποὺ ἔχει παρουσιάσει ὁ Σωκράτης Πετμεζᾶς, παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἐνορία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐμπεριέχει τρεῖς μαχαλέδες, αὐτὸν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, καθὼς καὶ τοὺς: Ζαρυμπχανὲ μαχαλεσί καὶ Χαβιαρτζὶ μαχαλεσί. Socrate Petmézas, «Commentaires» στὸ Paolo Odorico, *Conseils et mémoires de Synadinou prêtre de Serrés en Macedoine (XVIIe siècle)*, ἐκδ. Association Pierre Belon, E.H.E.S.S., Παρίσι 1996, σ. 475-476.

24. Γιὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ φορολογικὸ σύστημα βλ. ἐνδεικτικὰ Paraskevas Konortas, «Les contributions ecclésiastiques Patriarchikè zèteia et basilikon charatzion», *Actes du IIe colloque international d'histoire. Economies méditerranéennes, équilibres et intercommunications, XIIIe-XIXe siècles*, τ. III, Ἀθήνα 1986, ἐκδ. Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., J. Kabrda, *Le système fiscal de l'Église orthodoxe dans l'Empire ottoman (d'après les documents tures)*, Brno (Opera Universitatis, No 135) 1969, S. Petmezaz, «L'organisation ecclésiastique sous les Ottomans», στὸ P. Odorico, *Conseils et mémoires...*, ὁ.π. Ἐνας ἀπὸ τοὺς φόρους ποὺ συλλέγει ὁ μητροπολίτης ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῆς Ἐπαρχίας του, εἶναι ἡ πατριαρχικὴ καὶ μητροπολιτικὴ ζήτηα, τὸ ποσὸ τῆς ὁποίας εἶναι σταθερὸ σὲ ὅλη τὴν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας καὶ συνίσταται στὴν καταβολὴ ἐνὸς χρυσοῦ νομίσματος ἀπὸ κάθε ἱερέα, ἐνῶ κάθε νοικοκυριὸ καταβάλλει 12 ἀσπρά (P. Konortas, ὁ.π., σ. 222, J. Kabrda, ὁ.π., σ. 65).

25. Ὁ σουλτάνος ἐπικυρώνει τὴν ἐκλογὴ τῶν μητροπολιτῶν μὲ τὴν ἔκδοση ἐνὸς berat, τὸ ὁποῖο τοὺς ἔδινε τὴν ιδιότητα τοῦ ὀθωμανοῦ ἀξιωματοῦχου, Π. Κονόρτας, Ὁθωμανικὲς θεωρήσεις γιὰ τὸ Οἰκονομικὸ Πατριαρχεῖο 17ος - ἀρχὲς 19ου αἰ., ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1998, σ. 338-339.

σώπους τους στis ένοριακές έκκλησίες και στα μοναστήρια για να είσπραξουν τα προσωπικά τους εισοδήματα²⁶, πρακτική ή οποία δείχνει ότι ή λειτουργία αυτή δέν περιλαμβανόταν στis άρμοδιότητες τής ένορίας. 'Ο μητροπολίτης έγκυθίστατο συνήθως στην έδρα του περιστοιχισμένος από πολυάριθμη συνοδεία «οικήων», οι όποιοι τόν επικουρούσαν στα θρησκευτικά, διοικητικά, νομοθετικά και οικονομικά καθήκοντά του²⁷. Έπομένως, οι άξιωματοϋχοι τής μητρόπολης, στην πράξη, μάλλον δέν έμπιστεύονται την είσπραξη τών έκκλησιαστικών φόρων στόν ένοριακό κλήρο και στούς επιτρόπους. Τό γεγονός αυτό θα μπορούσε, κατά τή γνώμη μου, να έρμηνευθεί ως ένδειξη αποξένωσης έως αυτόνομησης τών διοικητών τής ένορίας από τούς έκκλησιαστικούς άξιωματούχους.

Οι κατάλογοι με τα έσοδα και τα έξοδα τών ένοριακών έκκλησιών μάς δίνουν μιá άλλη διάσταση τής λειτουργίας τους, αυτήν τοϋ πιστωτικού ιδρύματος. Γενικά, τα τεκμήρια πού μελετάμε καταγράφουν εκείνες τις λειτουργίες τής ένορίας, οι όποιες έντάσσονται στο πεδίο τοϋ κοσμικού, όπως για παράδειγμα ή λειτουργία της ως διαχειριστή έμπορικού κεφαλαίου ή παραπάνω πρακτική ύπαγορεύεται από την εφαρμογή τής αρχής τής οικονομίας, δηλαδή τής ένσωμάτωσης στην έκκλησιαστική τάξη άλλων κυρίαρχων τάξεων, οι όποιες έχουν διαμορφωθεί στόν κοινωνικό χώρο. Πράγματι, τό κενό πού δημιουργήθηκε από την έλλειψη πρωταρχικής —κρατικής— έξουσίας με τό πέραςμα στην όθωμανική κυριαρχία, είχε ως συνέπεια τό θρησκευτικό να προσαρμοστεί στην κοινωνική πραγματικότητα, οι θρησκευτικοί θεσμοί να έγκολπωθούν κοσμικές πρακτικές²⁸.

Τό είδος τών πληροφοριών πού μάς παρέχουν τα έκκλησιαστικά αρχεία σχετικά με τις ένορίες άφορά από τη μιá μεριά τόν τρόπο διοίκησής τους, και από την άλλη τις μορφές διάθεσης και διαχείρισης τοϋ χρηματικού τους κεφαλαίου. Κάθε χρόνο, οι πέντε ένορίες τής Φιλιππούπολης διανέμουν τό κεφάλαιό τους σε φερέγγυους οικονομικά Φιλιππουπολίτες, με τή μορφή έντοκων δανείων. Συνήθως πρόκειται για άμπατζήδες και άλλους επαγγελματίες, οι όποιοι έχουν σχέσεις με τό εμπόριο τών μεγάλων αποστάσεων²⁹. Οι δανειστές δεσμεύονται κάποιες φορές να έξοφλήσουν τό χρέος τους άμέσως μετά τό πέρας τών έμπορικών τους επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, διαβάζουμε στην απόδοση τοϋ λογαριασμοϋ τής έκκλησίας τής 'Αγίας Κυριακής: «από α' 'Ιανουαρίου 1796: εις τόν Χατζή Στογιάννην καυταντζήν δι' όμολογίας διορία γύρισμα σιλίμνου, γρόσια 550»³⁰.

26. J. Kabrda, *ό.π.*, σ. 80.

27. S. Petmezas, «Commentaires», *ό.π.*, σ. 473-474.

28. Marina Maropoulou, «L'économie: moyen de transgression ou d'adaptation sociale?», στο *Economies méditerranéennes, équilibres*, *ό.π.*, σ. 266-267.

29. M. Tsicaloudaki, *ό.π.*, τ. I, σ. 138-151.

30. Κώδικας II, σ. 20. Δύο έτήσιες έμποροπανηγύρεις ιδρύονται στην εύρύτερη πε-

Μιά πρακτική, ή οποία μάς υποδεικνύει την άλλοίωση του χαρακτήρα της ένορίας ως μέσου διοίκησης των ατόμων με βάση την κατανομή τους στον χώρο, είναι ή μη διάθεση του κεφαλαίου της ένορίας αποκλειστικά σε ένορίες, αλλά στο σύνολο των προυχόντων και άλλων ισχυρών οικονομικά παραγόντων, είτε διαμένουν είτε όχι στα οικήματα που ανήκουν στην περιφέρειά της. Έτσι πρέπει να έρμηνευτεί το γεγονός ότι το όνομα μερικών ατόμων περιλαμβάνεται στους καταλόγους με τους δανειστές περισσότερων από μιās έκκλησιών. Είναι χαρακτηριστική ή περίπτωση του Χριστόδουλου Βασιλάκογλου, ό οποίος χρησιμοποιεί το κεφάλαιο τριών ένοριακών έκκλησιών: κατά το διάστημα 1794-1799 δανείζεται, με τη μορφή χρεωστικού όμολογου, σημαντικά ποσά από την 'Αγία Μαρίνα (το έτος 1794 έχει δανειστεί 1394.72 γρόσια, ενώ τα έπόμενα έτη 2041.77 γρόσια)³¹. Παράλληλα, στα 1795 συνάπτει όμολογία με την έκκλησία του 'Αγίου Δημητρίου που άφορā ποσόν, το όποιο ενώ άρχικά άνερχόταν σε 1167 γρόσια, φτάνει, τρία χρόνια μετά (στα 1798), με την κεφαλαιοποίηση των τόκων, στα 1553.06 γρόσια³². Επίσης, ό ίδιος χρωστā στα 1795 στην έκκλησία του 'Αγίου Κωνσταντίνου 1303.62 γρόσια³³.

Ό έπίτροπος είναι ό υπεύθυνος για τη διαχείριση των οικονομικών της ένορίας. Διά μέσου του θεσμού του έπιτρόπου, λαϊκοί εισδύουν στην έκκλησιαστική διοίκηση και αποκτούν πρόσβαση στους οικονομικούς της πόρους. Η ύπογραφή του έπιτρόπου είναι απαραίτητη προκειμένου να επικυρωθούν οικονομικές συναλλαγές άνάμεσα στην ένορία και άλλες συλλογικόητες ή άτομα. Λόγου χάρη, στα 1799 οι έπίτροποι των έκκλησιών του 'Αγίου Κωνσταντίνου, του 'Αγίου Δημητρίου και της Παναγίας Θεοτόκου, ύπογράφουν χρεωστική όμολογία με την όποια κάποιος 'Αναστάσιος δανείζει 1000 γρόσια στη συντεχνία των γουναράδων, με τον όρο, ό τόκος των χρημάτων αυτών να διανέμεται στις παραπάνω έκκλησίες³⁴. Τα άτομα που έχουν πρόσβαση στο άξιωμα του έπιτρόπου ανήκουν στα άνώτερα οικονομικά στρώματα του χριστιανικού πληθυσμού, με εισοδήματα που προέρχονται από τη συμμετοχή τους στο διαμετακομιστικό έμπόριο. Μερικοί από αυτούς συμμετέχουν την ίδια έποχή στη διοίκηση των συντεχνιών. Πράγματι, τα ίχνη άρκετών από τους έπιτρόπους των ένοριών της Φιλιππούπολης στο διάστημα 1786-1802 έντοπίζονται στα άρχεία της συντεχνίας των άμπατζήδων. Παραδείγματος χάρη, ό Χατζη-'Αναστάσης, έπίτροπος του 'Αγίου Δημητρίου από το 1790 έως το 1793, είναι ό

ριοχή κατά το 18ο αί., αυτές της Ούζουντζόβας και της Σελίμνις. Η τελευταία λαμβάνει χώρα το μήνα Σεπτέμβριο στην όμώνυμη κομόπολη (στους πρόποδες του Αϊμου, στα περίχωρα της 'Αδριανούπολης).

31. Κώδικας II, σ. 27-30.

32. "Ο.π., σ. 35-37.

33. "Ο.π., σ. 11.

34. I. Σνεγγάροφ, ό.π., σ. 239.

πρωτομάστορας τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων κατὰ τὴν περίοδο 1772-1797³⁵. Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀγίας Κυριακῆς κατὰ τὸ ἔτος 1791, τοῦ Ἀναστάσιου Κρασοβυτίνα, ὑπάρχει ἐπίσης στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας³⁶. Ἐπίσης, στὰ 1799 οἱ ἐπίτροποι τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, Κωνσταντίνος Ἀρίκογλου καὶ Κωνσταντίνος Χατζῆ Τζότζου, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο μάλλινων ὑφασμάτων καὶ ρούχων³⁷. Τέλος, ὁ Γεώργιος Κάλπογλου, ἐπίτροπος τῆς Θεοτόκου κατὰ τὸ διάστημα 1794-1802, εἶχε ἀναγορευθεῖ μάστορας στὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων στὰ 1751³⁸.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἐπίτροπο, στίς πηγές γίνεται λόγος γιὰ ἓνα σῶμα ἐνοριτῶν, τὸ ὁποῖο ἐλέγχει ἢ συνδιοικεῖ τὴν ἐνορία μὲ τὸν πρῶτο. Προκειμένου νὰ μπορέσει νὰ δανειστεῖ κανεὶς χρήματα ἀπὸ τὸ ταμεῖο τῆς ἐνορίας, ἀπαιτεῖται ἡ ἔγκριση τῶν ἐνοριτῶν· διαβάζουμε γιὰ παράδειγμα στὴν ἔκθεση μὲ τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Θεοτόκου: «1802, Αὐγ. κγ'. Ἐλογαριάσθησαν αἱ ὁμολογίαι τοῦ Κωστάκη Λάσκογλου καὶ γνώμη τῶν ἐνοριτῶν ἔδωσαν ὁμολογίας διὰ γρ. 4542 μὲ διορία 6 ἔτη διὰ νὰ τὰ ἐξοφλήσῃ»³⁹. Ὁ ἐπίτροπος καὶ οἱ ἐνορίτες εἶναι ἀπὸ κοινοῦ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ διαχείριση τῆς περιουσίας τῶν ἐνοριῶν, καθὼς καὶ τῶν δωρεῶν: στίς 9 Ἰουλίου 1786 ὁ ἐπίτροπος τῆς Θεοτόκου πούλᾳ οἰκία τῆς ἐκκλησίας στὴ Μελάχρω, σύζυγο τοῦ μακαρίτη Μανώλη Καρακάσογλου, «κοινῇ γνώμῃ καὶ συναινέσει τῶν ἐνοριτῶν...»⁴⁰. Στὰ 1828 οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου καὶ τῆς Ἀγίας Κυριακῆς ὑπογράφουν μαζὶ μὲ τοὺς ἐνορίτες πράξεις δωρεᾶς 1000 γροσίων ἀπὸ τὸν πρόκριτο τῆς κοινότητος Ἀθανάσιο Κωνσταντίνου Μπουλγούρογλου σὲ καθεμιά ἀπὸ τίς δύο ἐκκλησίες⁴¹.

Ἐνδεικτικὸ τῆς υποχώρησης τοῦ χαρακτήρα τῆς ἐνορίας ὡς μικρότερης βαθμίδας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας καθὼς καὶ ὡς πρωτογενοῦς μορφώματος αὐτοδιοίκησης τῶν κατοίκων εἶναι τὸ φαινόμενο, σὲ πολλές πόλεις, ἡ διοίκησή της νὰ ὑπάγεται ἀπευθείας στίς κοσμικὰς ἀρχές, νὰ ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν πολιτεία. Στὸ Μελένικο⁴², στὸ Τέρνοβο, στὴν Κοζάνη καὶ ἀλλοῦ, οἱ προύχοντες τῆς πολιτείας ἔχουν εἰσδύσει στὴ διοίκηση τῶν ἐνοριῶν, ἐκλέγουν τοὺς ἐπιτρόπους καὶ ἐπιθεωροῦν τὰ οἰκονομικά τους. Ἡ διαδικασία διορισμοῦ ἐπιτρόπου

35. Κώδικας II, σ. 357.

36. Ὁ.π., σ. 358.

37. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 239.

38. M. Apostolidis - Al. Peev, *Archiv des abadjis à Plovdiv*, éd. de la Bibliothèque Nationale à Plovdiv (δημοσίευση τῶν ἀρχείων μὲ παράλληλη μετάφραση στὴ βουλγαρικὴ γλῶσσα), τ. I, Φιλιππούπολη 1931, σ. 41 καὶ Κώδικας II, σ. 3-7.

39. Ὁ.π., σ. 7.

40. I. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 220.

41. Ὁ.π., σ. 301-302.

42. Κωμόπολη στὴ σημερινὴ Βουλγαρία, 60 χιλιόμετρα βόρεια τῶν Σερρών.

στον μητροπολιτικό ναό του 'Αγίου Νικολάου τῆς Κοζάνης εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «...καὶ τοῦ λογαριασμοῦ τῆς αὐτῆς ἀγίας 'Εκκλησίας θεωρηθέντος ἀκριβῶς ἐνώπιον ἡμῶν παρὰ τῶν 'Εντιμοτάτων κληρικῶν καὶ χρησίμων ἀρχόντων ταύτης τῆς πόλεως, [...] ἀποφάσει ἡμετέρα καὶ γνώμη κοινῇ τῶν περὶ αὐτὴν κληρικῶν καὶ ἀρχόντων, ἐδιορίσθη ἐπίτροπος τῆς αὐτῆς 'Εκκλησίας ὁ ἐντιμότατος οἰκονόμος Κοζάνης πρεσβύτερος κύρ Γεώργιος. Ὁθεν καὶ κατεστρώθη τὸ παρὸν σημείωμα ὧδε εἰς ἐνδειξιν: 1746, δεκεμβρίου α': 'Εν Κοζάνη:»⁴³. 'Επίσης, στὸ καταστατικό τῆς πόλης τοῦ Μελενίκου (1813) διαβάζουμε: «Οἱ 'Επίτροποι τοῦ Κοινοῦ χρεωστοῦν νὰ ἐπισκέπτονται ἀραδικῶς ὅλας τὰς 'Εκκλησίας τῆς πολιτείας μας καὶ νὰ παρατηροῦν μὲ προσοχὴν, ἵνα μὴ συμβαίῃ εἰς αὐτάς καμμία ἀταξία, εἴτε ἀπὸ μέρους τοῦ ἱερέως, ἢ τοῦ 'Εφημερίου ἢ τοῦ 'Επιτρόπου ἢ τινὸς ἄλλου τῶν ἀδελφῶν καὶ νὰ διορθώνουν τὴν ἀταξίαν ἐκεῖνην ἐξ ἀποφάσεως. [...] εἰ μὲν καὶ εἶναι πταίστης καὶ αἴτιος ὁ τῆς 'Εκκλησίας ἐκεῖνης 'Επίτροπος, παρευθὺς, πέρνοντάς του τὸν λογαριασμόν, νὰ τὸν ἀποβάλλουν, ἀποκαταστήσαντες ἀντ' ἐκεῖνου ἄλλον 'Επίτροπον ἄξιον τοιοῦτου θείου ἔργου ἐργάτην»⁴⁴. Σχετικὰ μὲ τὸ Τέρνοβο⁴⁵, πόλη ὅπου ἐπίσης τὰ οἰκονομικὰ καὶ ἡ διοίκηση τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν ἐλέγχονται ἀπὸ τοὺς προύχοντες τῆς κοινότητος, εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι τὰ διοικητικὰ μορφώματα τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ μαχαλέ ταυτίζονται: σὲ κανονισμό καταχωρημένο στὸν κώδικα τῆς μητροπόλεως Τερνόβου μὲ τίτλο «Περὶ διαθέσεως καὶ εὐταξίας τῶν λογαριασμῶν τῶν ἱερῶν ἐκκλησιῶν τῶν ἐν τῇ 'Επαρχίᾳ Τουρνόβου», ποὺ ἐκδίδεται στίς 8 'Ιανουαρίου 1823, ὀρίζεται: «'Αφ' οὗ θεωρηθῶσιν ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν οἱ λογαριασμοί, [...] θέλουσι καταγραφῇ εἰς κοινὸν Κώδικα, ὁ ὁποῖος θέλει διαφυλάττεται εἰς τὴν μητρόπολιν ἐν ἀσφαλείᾳ. καὶ εἰς ἰδιαιτέρον ἐκάστης ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος θέλει δοθῇ εἰς τὸν ἐπίτροπον, διὰ νὰ τὸν φυλάττῃ εἰς μέρος σίγουρον, χωρὶς νὰ γράφῃ εἰς αὐτὸν τίποτε... ἔχει χρέος καθεὶς ἐπίτροπος μαχαλέ, ἢ χωρίου νὰ πέρνῃ τὸν Κώδικα αὐτόν, καὶ τρεῖς ἀπὸ τοὺς ἐγκρίτους τῶν ἐνοριτῶν ἐκλεγόμενους ἀπὸ τοὺς λοιποὺς προκρίτους καὶ τζορπατζήδες, καὶ νὰ ἔρχηται εἰς τὴν μητρόπολιν νὰ δίδῃ τὸν λογαριασμόν του ἀκριβῶς, διὰ νὰ καταγράφηται καὶ εἰς τὸν κοινὸν Κώδικα τῆς μητροπόλεως καὶ εἰς τὸν 'Ιδιαιτέρον τῆς ἐκκλησίας, καὶ νὰ ὑπογράφηται παρὰ τοῦ κυριάρχου, ἢ τοῦ ἐπιτρόπου του καὶ τῶν παρευρεθέντων ἐνοριτῶν»⁴⁶. Εἶναι σαφές ὅτι ἐδῶ ἡ ἐνοριακὴ ἐκκλησία καὶ

43. Νικόλαος Π. Δελιαλῆς, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κοζάνης», *Οἰκοδομή* 2 (1959), 220.

44. Πέτρος Θ. Πέννας, *Τὸ κοινὸν τοῦ Μελενίκου καὶ τὸ σύστημα διοικήσεώς του*, 'Αθήνα 1946, σ. 38.

45. Πόλη τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας.

46. Ι. Σνεγγάροφ, «'Ο ἄλλος κώδικας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τέρνοβου» (στὴ βουλγαρικῇ) στὸ *Ἐπετηρὶς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας VI, Θεολογικὴ Σχολή*, 19 (1940-1941), ἀνάτυπο, Σόφια 1941, 9-10.

ό μαχαλές, στην περιφέρεια του οποίου κείται, διοικούνται από τον ίδιο έπιτροπο καθώς και από σώμα ένοριτών, οι όποιοι εκλέγονται και έλέγχονται από την κοινότητα.

Έγγραφο συντεταγμένο στα 1819, το όποιο αναφέρεται στον τρόπο διάθεσης των γυναικείων στασιδίων των εκκλησιών της Φιλιππούπολης, καταδεικνύει ότι οι ιδύνοντες της ένορίας αναπτύσσουν προσπάθειες ώστε να μην αλλοιωθεί ή φύση της ως γεωγραφικού μορφώματος, θέτοντας σε ισχύ στρατηγικές που αποβλέπουν στην παγίωση του πληθυσμιακού της δυναμικού και στην αποφυγή παρείσφρησης ξένων στοιχείων μεταξύ των μελών της, έτσι ώστε αυτά να αποτελούν ομάδα κοινωνικά ιεραρχημένη και ή όποια να διέπεται από συνοχές. Το παραπάνω έγγραφο αναφέρει ότι σε περίπτωση μεταβίβασης οικήματος «εις χειρας ξένας» μετά από πώληση, ό πρώην κάτοχος χάνει αυτομάτως την ιδιοκτησία του στασιδίου στην εκκλησία της ένορίας στην όποια υπάγεται το ακίνητο: «τότε το έν τη εκκλησία γυναικείον στασίδιον του ρηθέντος όσπητίου απολαμβάνη αΐθις ή εκκλησία ως ίδιον αυτής και έξ άρχής ύν κτήμα, μηδενός το παράπαν έναντιουμένου ή αντιλέγοντος, και δίδωσιν αυτό ή εκκλησία κατά φιλοτιμίαν τῷ νέω άγοραστῇ του αυτού όσπητίου ή άλλω τινι των ένοριτών, προτιμωμένου όμως, ως έμπομεν, του νέου άγοραστού»⁴⁷.

Η μοναδική ένδειξη που έχουμε σχετικά με τη συμμετοχή της ένορίας στη διαχείριση του χώρου είναι μι ά φράση που περιέχεται σε πωλητήριο οίκιας του έτους 1833, στο όποιο διατυπώνονται οι όροι μεταβίβασης και κατοχής ακινήτου. Το έγγραφο αυτό μάς υποδεικνύει ότι και οι δύο άρχές, και ή ένορία και ό μαχαλές, είναι άρμόδιες σε ζητήματα διακανονισμού του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των ακινήτων που βρίσκονται μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας τους. Πιο συγκεκριμένα, ή Μορφούλα, άνηψιά του μακαρίτη 'Αθανασίου Μπουλγούρογλου, παραχωρεί την οίκία της στον τσορμπατζή Βούλκο Κούρτοβιτς έναντι 3000 γρ., με τον όρο να της έπιτραπεί να κατοικεί σε ένα από τα δωμάτια της οίκιας έφόσον ζεί (και κανείς να μη μπορεί να τη βγάλει από το δωμάτιο, οΰτε ό Βούλκος, οΰτε κανείς άλλος από την ένορία ή το μαχαλά)»⁴⁸.

Τά έγγραφα που μελετάμε μνημονεύουν την ύπαρξη και άλλων έξουσιαστικών μορφωμάτων, τα όποια σχετίζονται με τη χωροθέτηση των χριστιανικών μαχαλέδων στον άστικό χῶρο. Πράγματι, διαπιστώνουμε την παράλληλη λειτουργία κέντρων έξουσίας σε επίπεδο άνώτερο από αυτό των πρωτογενών διοικητικών μορφών όργάνωσης του χώρου, όπως είναι ό μαχαλές. Προκειμένου να κατανοήσουμε τη φύση και τον χαρακτήρα αυτών των μορφών διοίκησης, θα

47. Μ. 'Αποστολίδης, έ.π., *ΑΘΓΑΘ* 5 (1938-39), 77.

48. Ι. Σνεγγάροφ, έ.π., σ. 350-351.

πρέπει να μελετηθεί ή τοπογραφία της πόλης που μάς ενδιαφέρει εδώ, καθώς και ή διάταξη των θρησκευτικών κοινοτήτων στον χώρο της.

Δύο είναι τα συμπεράσματα στα όποια καταλήξαμε εξετάζοντας τους τρόπους χωροθέτησης της χριστιανικής κοινότητας. α) 'Ο χώρος που κατοικείται από τους χριστιανούς δεν είναι ενιαίος αλλά παρουσιάζεται ασυνεχής. Με άλλα λόγια, οι χριστιανοί δεν καταλαμβάνουν ένα συγκεκριμένο κομμάτι του αστικού χώρου, πράγμα που σημαίνει ότι οι χριστιανοί μαχαλέδες δεν συνορεύουν απαραίτητα μεταξύ τους. Πράγματι, όπως θα φανεί στη συνέχεια, οι χριστιανοί ορθόδοξοι κάτοικοι της Φιλιππούπολης βρίσκονται διασκορπισμένοι και στα τρία τμήματα της πόλης, στο κάστρο, στο βαρόσι και στα προάστεια: «οι πάντες κάτοικοι Χριστιανοί ἐπὶ τῶν τριῶν λόφων καὶ τῆς ὑποκειμένης πόλεως»⁴⁹. β) Σὲ πολλές περιπτώσεις οι χριστιανοί της Φιλιππούπολης ζοῦν ἀναμειγμένοι με μέλη ἄλλων ἐθνοθρησκευτικῶν κοινοτήτων. Πράγματι, ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, ἡ ὕπαρξη πολυάριθμων μικτῶν μαχαλέδων εἶναι ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν βαλκανικῶν πόλεων κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο⁵⁰.

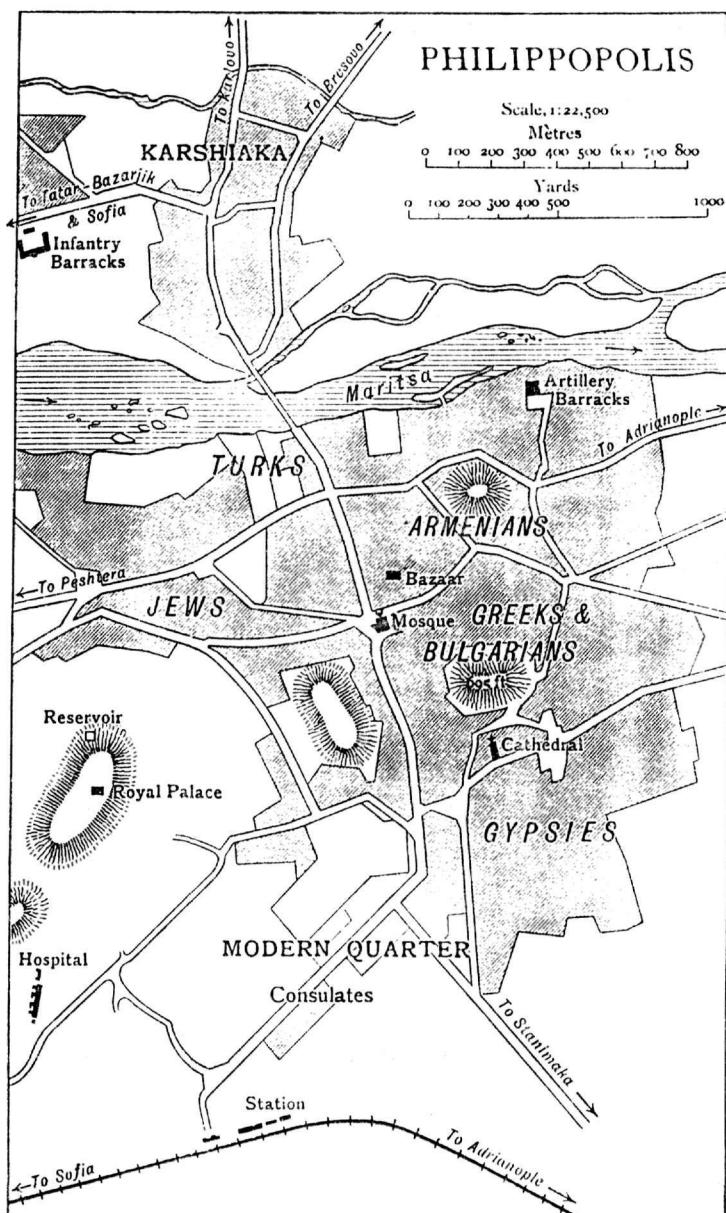
Σχετικὰ μετὰ τὴν τοπογραφία τῆς ὀθωμανικῆς πόλης, εἶναι γνωστὸ ὅτι αὕτη διακρίνεται στὸ κάστρο καὶ στὸ βαρόσι. Τὸ βαρόσι, λέξη οὐγγρικῆς προέλευσης, σημαίνει τὸν περίυλο ἐσωτερικοῦ φρουρίου, εἶναι δηλαδὴ ὁ ἐξωτερικὸς χώρος τοῦ φρουρίου, ὁ ὁποῖος συχνὰ περιβάλλεται ἐπίσης ἀπὸ τείχη. 'Ο συμπαγῆς πυρήνας τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Φιλιππούπολης κατοικεῖ στὸ εὐρύχωρο κάστρο τῆς πόλης, τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ τρεῖς λόφους: ἐπὶ τῶν τριῶν λόφων τῆς πόλεως αὐτῆς, καὶ τοῦ περιβόλου αὐτῶν ὅλου ἐντός, κατοικοῦσι τανῦν μόνον Χριστιανοί τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος. [...] Μεταξὺ δὲ τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ τῶν προαστείων τούτων (Μαράσι καὶ Καρσι 'Ακὰ) πρὸς τὰ ΒΔ μέρη κατοικοῦσι τὰ λοιπὰ ἔθνη, καὶ τοῦτο διότι οἱ Τοῦρκοι ἀγαπῶσι νὰ κατοικῶσιν εἰς τὰ πλησίον τῶν ὑδάτων μέρη»⁵¹. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ χριστιανοί κατοικοῦν στὴν παλιὰ πόλη ἴσως νὰ εἶναι ἡ ἀπόδειξη ὅτι ὁ πληθυσμὸς δὲν μετακινήθηκε ἢ δὲν ἀνανεώθηκε ριζικὰ κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάρκτηση⁵². Σύμ-

49. Γεώργιος Τσουκαλῆς, *Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως*, Βιέννη 1851, σ. 44.

50. Βλ. Β. Δημητριάδης, *Ἡ τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη 61, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 53 καὶ Μ. Tsicaloudaki, *ὁ.π.*, τ. Ι, σ. 271-276.

51. Γ. Τσουκαλῆς, *ὁ.π.*, σ. 43, 45.

52. Ἡ περιγραφή τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου καταδεικνύει σαφῶς τὴ μεγάλη σπουδαιότητα τοῦ χώρου ποὺ κατεῖχαν οἱ χριστιανοί: «Αὕτη ἡ πόλις τὸ πάλαι ἦν ὠκοδομημένη ἐπάνω τριῶν λόφων συνημμένων ἀλλήλοις, καὶ φαινομένων ὡς τρίπους· διὸ καὶ ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων ὀνομάτων αὐτῆς ἐπεκράτει καλεῖσθαι Τριμόντιον». Κωνσταντίνου Οἰκονόμου ἱερῶς Φιλιππουπόλεως, *Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως*, ἡ περιγραφή αὐτῆς, Βιέννη 1819, σ. 18.

Πηγή: Geographical Section of the Naval Intelligence Division (I.D. 1114), *A Handbook of Macedonia and Surrounding Territories*, Naval Staff, Admiralty, Λονδίνο 1920, σ. 477.

φωνα με τις περιγραφές των δύο ιστοριογράφων της πόλης, οι άλλες κοινότητες απλώνονται στον χώρο γύρω από το κάστρο⁵³. Οι τουρκικοί μαχαλέδες το περιβάλλουν ως κλοιός: από ΝΔ έως ΒΔ και κατά μήκος του ποταμού Έβρου Β και ΒΑ⁵⁴. Στα νότια του κάστρου βρίσκεται η μικρή συνοικία των Παυλικιανών με τον καθεδρικό ναό του 'Αγίου Λουδοβίκου. Οι 'Αρμένιοι κατοικούν στα ΒΔ της ακρόπολης και, τέλος, οι 'Εβραίοι στα δυτικά.

Ο τρόπος χωροθέτησης της χριστιανικής κοινότητας της Φιλιππούπολης, το ότι δηλαδή οι χριστιανοί καταλαμβάνουν το κεντρικό μέρος της πόλης, αντανακλά στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν οι σύγχρονοι για να ορίσουν την κοινότητά τους και τον χώρο στον οποίο ζούν και κινούνται. *Πολιτεία και Κάστρο* είναι οι δύο όροι που χρησιμοποιούνται στη θέση των όρων *κοινόν* ή *κοινότητα* για να κατονομάσουν τη χριστιανική κοινότητα, ταυτίζοντας την έτσι με την πόλη. Παραδείγματος χάρη, στο πρακτικό παράδοσης του λογαριασμού της ανοικοδόμησης της εκκλησίας της 'Αγίας Μαρίνας (1783), διαβάζουμε: «...έγένετο και το παρόν... μαρτυρία των έντιμοτάτων κληρικών και ευγενεστάτων αρχόντων και απάντων ήμων των έσναφίων της πολιτείας...»⁵⁵.

Η μελέτη των εκκλησιαστικών αρχείων της Φιλιππούπολης μάς αποκάλυψε ωστόσο μια πραγματικότητα πιο περίπλοκη από αυτή που μάς περιγράφουν οι περιηγητές και οι ιστοριογράφοι της πόλης. Από τα τεκμήρια αυτά πληροφορούμαστε ότι οι χριστιανοί κατοικούν και στα δύο τμήματα του αστικού χώρου, στο κάστρο και στο βρόσι. Σε κατάλογο καταχωρημένο στον Κώδικα II, ο οποίος φέρει τον τίτλο «οι χανέδες της πολιτείας», απαριθμούνται 91 χριστιανοί χανέδες συνολικά, οι οποίοι κατανέμονται σε 17 μουσουλμανικούς μαχαλέδες⁵⁶.

Επίσης, τα δύο προάστια Μαράσια και Καρσί 'Ακά, που βρίσκονται στο βόρειο τμήμα της πόλης, κατοικούνται, εκτός από Τούρκους, και από χριστιανούς ορθόδοξους σλαβόφωνους⁵⁷. Επιπλέον, σύμφωνα με μαρτυρίες συγχρόνων,

53. Ο Κωνσταντίνος Οικονόμος και ο Γεώργιος Τσουκαλάς είναι οι συγγραφείς των δύο έγχειριδίων τα οποία περιέχουν δημογραφικά, γεωγραφικά, ιστορικά στοιχεία, καθώς και πολλές πληροφορίες για την έθνοθηρησκευτική σύνθεση και την οικονομική και επαγγελματική οργάνωση του πληθυσμού της Φιλιππούπολης και των γύρω κωμοπόλεων και χωριών κατά τον 19ο αιώνα. Ο πληθυσμός της Φιλιππούπολης κατανέμεται σε πέντε θρησκευτικές κοινότητες: «κατοικοῦσι δὲ τὴν Μεγαλόπολιν ταύτην Τούρκοι, Χριστιανοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ δόγματος, Χριστιανοὶ τοῦ δυτικοῦ, οἱ πάλαι ποτὲ Μανιχαῖοι, οἷτινες καὶ Παυλικιάνοι κοινῶς καλοῦνται» ὀλίγοι χριστιανικαὶ οἰκογένειαι 'Αρμενίων καὶ 'Εβραίων, Γ. Τσουκαλάς, *ὁ.π.*, σ. 42.

54. Μ. 'Αποστολίδης, «Τὰ ὕστατα τῆς Φιλιππουπόλεως ἔτη ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *ΑΘΓΑΘ* 13 (1946-47), 15.

55. Μ. 'Αποστολίδης, *ὁ.π.*, *ΑΘΓΑΘ* 5 (1938-39), 53.

56. Κώδικας II, σ. 9.

57. Γ. Τσουκαλάς, *ὁ.π.*, σ. 45.

τουρκοί αξιωματούχοι είναι εγκατεστημένοι εντός του κάστρου, χῶρο στὸν ὁποῖο κατοικεῖ ἓνας συμπαγῆς πυρήνας ἀπὸ χριστιανούς. Ὁ περιηγητὴς Paul Taffernern, ὁ ὁποῖος βρέθηκε στὴν πόλη στὰ 1665, ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῶν κατοίκων τῆς καὶ ἰδίως οἱ στρατιωτικοὶ ζοῦν πάνω στὸν λόφο (ἐννοεῖ τὸν λόφο τῶν Σχοινοβατῶν), ὅπου εἶναι καὶ τὸ ἀνάκτορο⁵⁸. Ἡ μαρτυρία τοῦ Γεωργίου Τσουκαλᾶ ἐπιβεβαιώνει τὴ διαμονὴ Τούρκων ἐντὸς τοῦ κάστρου: «εἰς δὲ τοὺς πρόποδας σχεδὸν τοῦ λόφου τῶν Σχοινοβατῶν ἐντὸς τοῦ περιβόλου ὑπάρχει καὶ ἓνα τζαμί μὲ ἓνα Μιναρέν, καὶ δέκα σχεδὸν ὀθωμανικαὶ οἰκίαι»⁵⁹. Ἐπίσης, τὸ πιὸ σημαντικὸ τζαμί τῆς πόλης συνορεύει μὲ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάστρου, δίπλα στὴν πύλη τοῦ λόφου τῆς Εὐμολπιάδος.

Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ τμήματα τοῦ ἀστικοῦ χώρου, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνει καθεμία ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες, στὴν πραγματικότητά ἐπικαλύπτονται καὶ δὲν εἶναι αὐστηρὰ διαχωρισμένα⁶⁰, ἀρκετοὶ μαχαλέδες τῆς Φιλιππούπολης εἶναι μικτοί. Μία πράξη ἀγοραπωλησίας οἰκίας μᾶς ὑποδεικνύει ὅτι οἱ κατοικίες τῶν χριστιανῶν δὲν γειτονεύουν μόνο μὲ αὐτὲς τῶν μουσουλμάνων, ἀλλὰ καὶ μὲ οἰκήματα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ μέλη ἄλλων κοινοτήτων: στὰ 1823 ἡ Μητρόπολη ἐπικυρώνει συμβόλαιο σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ χριστιανὸς Κωνσταντῖνος Κουκουμάνου πουλᾷ τὴν οἰκία του, στὸ μαχαλὲ Κότζ Χουσεῖν, στὸν Ἑβραῖο Ναοὺμ Νάστου· ἡ μία ἀπὸ τὶς τρεῖς οἰκίες, μὲ τὶς ὁποῖες αὐτὴ συνορεύει, ἀνήκει στὸν ἀρμένιο Ἀβαδίκη⁶¹.

Οἱ μορφὲς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὴ Φιλιππούπολη περνοῦν μέσα ἀπὸ τὴ διαίρεσή του σὲ κάστρο καὶ βαρόσι. Ἔτσι, στοὺς κώδικες τῆς μητρόπολης μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξὴ δύο kethüda γιὰ τοὺς χριστιανούς: τοῦ βαροὺς κεχαγιᾶ καὶ τοῦ σεχίρ κεχαγιᾶ⁶². Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν βαροὺς κεχαγιᾶ, αὐτὸς εἶναι, σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις, ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διοίκησιν ὧν χριστιανῶν κατοικοῦν στὸ βαρόσι. Οἱ χριστιανοὶ ποὺ διοικοῦνται ἀπὸ τὸν βαροὺς κεχαγιᾶ, καταβάλλουν καὶ τὸν μισθὸ του. Στὸν Κώδικα II τῆς Μητρό-

58. Μ. Ἀποστολίδης, *Ἡ τῆς Φιλιππουπόλεως ἱστορία*, Ἀθήνα 1959, σ. 238.

59. Γ. Τσουκαλᾶς, ὁ.π., σ. 44.

60. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μικτῶν μαχαλάδων καὶ σὲ ἄλλες πόλεις βλ. τὴ μελέτη τοῦ Β. Δημητριάδη, *Ἡ τοπογραφία...*, ὁ.π., σ. 17, 24-25, 53.

61. Κώδικας II, σ. 90.

62. Σύμφωνα μὲ τὸν H. Inalcik, τὸ ἀξίωμα τοῦ kethüba τὸ καταλαμβάνει ἓνα ἀπὸ τὰ σημαίνοντα πρόσωπα κάθε ὁμάδας, ἡ ὁποία σχηματίζεται στὴ βάση κοινῶν ἰδεωδῶν καὶ συμφερόντων. Ἔτσι, ὑπάρχει ὁ kethüba τῶν συντεχνιῶν, τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, τῆς πόλης κλπ. (H. Inalcik, *The Ottoman Empire. Conquest, Organisation and Economy*, Collected Studies, Variorum Reprints, Λονδίνο 1978, σ. 152). Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς kethüba γιὰ τοὺς χριστιανούς μαρτυρεῖται ἐπίσης καὶ στὸν Γαλατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βλ. N. Beldiceanu, *La ville ottomane au XVe siècle*, Librairie d'Amérique et d'Orient, Παρίσι 1973, σ. 110.

πολης ὑπάρχει κατάλογος μέ τὸ ποσό ποὺ ἀναλογεῖ σὲ καθέναν ἀπὸ τοὺς χριστιανικοὺς χανέδες τῶν 17 τουρκικῶν μαχαλάδων γιὰ τὴν πληρωμὴ τοῦ ἐτήσιου μισθοῦ τοῦ ἀξιώματoύχου αὐτοῦ⁶³:

«1827, Νοεμβρ. 21, κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν ἀπεφασίσθη καὶ ἐπληρώθη ὁ μισθὸς τοῦ βαρoὺς κιαχασὶ κὺρ σταυρίτζα διὰ χρόνον ὁλόκληρον ἔναν γρο ὀκτακόσια Γρ “800” τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν ὡς ἑξῆς

108 ἀπὸ πολὰτ μαχαλὲν χανέδες 9” 12 γρόσια εἰς τὸν κάθε χανέν. 9

120 ἀπὸ κιρχανὰ μαχαλὲν χανέδες 10”. ὁμοίως 10...»

Ὁ κάθε hane καταβάλλει δώδεκα γρόσια. Ἄν καὶ ὁ βαρoὺς κεχαγιά δρᾷ γιὰ λογαριασμὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν (τοῦ κονακίου), διορίζεται ἀπὸ ἕτι φαίνεται ἀπὸ τίς χριστιανικὲς ἀρχές: «1828, Δεκεμβρ. 12 ἐπαραιτήθη ὁ κὺρ σταυρήτζας ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ κονακίου (καὶ) ἐδιορίσθη ἀντ’ αὐτοῦ ὁ κὺρ γιοβάννος γούναρης καββετζής, διὰ νὰ ἀκολουθῇ τὸ ἴδιον ἔργον μέ τὸν ἴδιον μισθόν, κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν»⁶⁴.

Ἡ θέσπιση τοῦ ἀξιώματος τοῦ βαρoὺς κεχαγιά εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μέσα ἀπὸ τοὺς ὁποῖους πραγματοποιεῖται ἡ ἐνότητα τῆς πόλης: ἀξίωμα τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, τὸ κατέχει χριστιανός, ὁ ὁποῖος ἔχει τὸν ρόλο διαμεσολαβητῆ ἀνάμεσα σὲ μὴ μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς καὶ στίς ὀθωμανικὲς ἀρχές ποὺ ἐδρεύουν στὴν πόλη. Σταχυολογήσαμε τέσσερις συνολικὰ ἐγγραφές στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων σχετικὰ μέ τίς ἀρμοδιότητές του: στὰ ἔτη 1798 καὶ 1800 εἰσπράττει, γιὰ λογαριασμὸ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, τὸν φόρο *ergen akçesi* καὶ *ergen parasi* ἀπὸ τοὺς ἀμπατζήδες ποὺ ἀναγορεύονται σὲ μάστορες⁶⁵. Ἐπίσης, ἐγγραφὴ στὸν Κώδικα II μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ βαρoὺς κεχαγιά μεσολαβεῖ γιὰ τὴν πραγματοποίηση οἰκονομικῶν συναλλαγῶν ἢ ἐξόφληση φορολογικῶν ὑποχρεώσεων ἀνάμεσα σὲ ἰδιῶτες καὶ στὸ νοσοκομεῖο τῆς κοινότητος: «1811: Φεβρ. α’ τῷ Σκάρλφ διὰ λογαριασμὸν τοῦ νοσοκομείου διὰ χειρὸς βαρoὺς κεχαγιά γρ: 10»⁶⁶.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ βαρόσι ἔχει καταγραφεῖ στίς πηγές ὡς διοικητικὸς ὅρος, ὁ ὁποῖος δηλώνει τὸν χῶρο ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ χριστιανούς. Πράγματι, ἡ μελέτη τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχείων, ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ βαρόσι, ἐκτὸς ἀπὸ γεωγραφικό, ἀποτελεῖ καὶ διοικητικὸ μόρφωμα, τὸ ὁποῖο, διαθέτει ἀρχὴ καὶ διαχειρίζεται ἓνα χρηματικὸ κεφάλαιο. Στὰ 1802, τὸ βαρόσι δανεῖζεται «τὰ ἄσπρα τοῦ σχολείου καὶ τῶν ὀσπιταλίων»: «1802: δεκεμβρίου 16: ἐδανείσθησαν ὅλοι οἱ βαρουσλοῦδες φιλιππουπόλεως διὰ χρεῖαν τοὺς κοινὴν ὅλου τοῦ βα-

63. Κώδικας II, σ. 1.

64. Ὁ.π.

65. M. Apostolidis - Al. Peev, ὁ.π., τ. 1, σ. 93, 96, 100, 136.

66. Κώδικας II, σ. 77.

ρουσίου, τὰ ὅποια εἶναι χρεῖα τοῦ βαρουσίου, ὑποσχόμενοι εἰς κάθε εὐκολίαν διὰ νὰ τὰ πληρώσωσιν εὐχαρίστως εἰς τὸ αὐτὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ ὀσπητάλια ἄσλ: 7500»⁶⁷. Τὸ χρέος αὐτὸ ἐξοφλεῖται δύο χρόνια ἀργότερα. Ἐπίσης, ἀπὸ ἐγγραφὴ στὸν κώδικα Π τῆς μητρόπολης, χρονολογημένη στὰ 1811, μαθαίνουμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βαρὺς κεχαγιά, οἱ μαχαλέδες τοῦ βαρουσίου διοικοῦνται ἀπὸ μία ὁμάδα ἐφόρων: «ἔδωκαν ὁμολογιῶν τοῖς ἐπιτρόποις οἱ ἔφοροι τῶν μαχαλέδων τοῦ βαρουσίου...»⁶⁸.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν σεχίρ κεχαγιά (sehir kehaya), δηλ. τὸν κεχαγιά τῆς πόλης⁶⁹, αὐτὸς εἶναι πιθανότατα ἓνας ἀξιωματοῦχος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης διεκπεραιώνει τὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Πράγματι, οἱ δύο μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε σχετικὰ μὲ τὶς ἀρμοδιότητές του ἀφοροῦν τὸ διαμεσολαβητικὸ του ρόλο ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἐξουσιαστικὰ μορφώματα τῆς χριστιανικῆς κοινότητος⁷⁰. Ἔτσι, στὰ 1772 λαμβάνει, γιὰ λογαριασμὸ τῆς πολιτείας, ἀπὸ τὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων, τὸν τόκο, τὸ ὕψος τοῦ ὁποῖου ἀνέρχεται σὲ 100 γρόσια, ἀπὸ ποσὸ ποὺ ἡ συντεχνία ἔχει δανειστεῖ ἀπὸ τὴν πολιτείαν⁷¹. Ἐπίσης, στίς 20 Ἰανουαρίου 1784, ὁ σεχίρ κεχαγιά Νέικος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀξιωματούχους τῆς κοινότητος —οἱ ὑπόλοιποι κατέχουν ἐκκλησιαστικὰ ὀφφίκια— ποὺ ὑπογράφουν, ὡς μάρτυρες, χρεωστικὴ ὁμολογία, τὴν ὁποία συνάπτει ἡ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων μὲ ἓναν ἰδιώτη⁷².

Διατυπώνουμε τὴν ὑπόθεση, ὅτι, ὅπως ὁ βαρὺς κεχαγιά εἶναι ἐπιφορτισμένος μὲ τὴ διεκπεραίωση τῶν ὑποθέσεων τῶν χριστιανῶν ποὺ κατοικοῦν στὸ βαρόσι, ὁ σεχίρ κεχαγιά διαχειρίζεται τὶς ὑποθέσεις τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, τῆς ὁποίας ὁ κορμὸς κατοικεῖ στὸ κάστρο.

67. "Ο.π., σ. 62, 63, 65.

68. "Ο.π., σ. 79.

69. Ἡ τουρκικὴ λέξις sehir σημαίνει πόλη.

70. Τὸν διοικητικὸ ἰσθμὸ τῆς χριστιανικῆς πολιτείας συγκροτοῦν θεσμικὰ μορφώματα ποικίλου χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ ἐκκλησία, ἐξουσιαστικὸ μὲν ὅμοιο ἀναπτύσσεται καὶ δρᾷ παράλληλα μὲ τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, θέτει σὲ ἰσχὺ ἓνα ἱεραρχικὰ διαρθρωμένο διοικητικὸ μηχανισμό, ὁ ὁποῖος ἔχοντας ὡς κέντρο τὴν Ἐπισκοπὴν ἢ τὴ Μητρόπολιν ποὺ ἐδρεῖται στὴν πόλιν καταλήγει στίς ἐνορίες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη θεσμοὶ λαϊκοῦ χαρακτήρα ὅπως ἡ δημογεροντία, οἱ μαχαλέδες, οἱ ἐπαγγελματικὲς συντεχνίες θεωροῦνται ὅτι λειτουργοῦν συμπληρωματικὰ ὡς πρὸς τὴν κρατικὴν (ὀθωμανικὴν) ἐξουσία. Τέλος, ὑπάρχουν θεσμοθετημένα σώματα, τὰ ὅποια εἶναι φορεῖς ἀσκήσεως κοινωνικῆς πολιτικῆς, ὅπως τὸ σχολεῖον, τὰ «ὀσπητάλια», ἡ φυλακὴ τοῦ «χαρατζή». Τὸ πολιτικὸ βάρος τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω θεσμοὺς εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ πόλιν σὲ πόλιν. Παραδείγματος χάριν, στὴν περίπτωσιν τῆς Φιλιππούπολης, οἱ συντεχνίες ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν σκηνὴν τῆς κοινότητος ὡς καὶ τὴ δευτέρῃ δεκαετίᾳ τοῦ 19οῦ αἰ. Ἡ φιλιππουπολιτικὴ πολιτεία διοικεῖται, ὡς τὸ 1818, ἀπὸ τὴ Μητρόπολιν καὶ τὴ Δημογεροντίαν. Ἀπὸ τὴ χρονιά αὕτη, στὴ διοίκησιν τῆς ὑπαισέρχονται καὶ οἱ ἰσχυρότερες χριστιανικὲς συντεχνίες.

71. Μ. Apostolidis - Αἰ. Peev, ὁ.π., τόμ. Ι, σ. 60.

72. Ι. Σνεγγάροφ, ὁ.π., σ. 217-218.

Οί μαρτυρίες που διαθέτουμε δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ἀποφανθοῦμε ἂν τὰ δύο ἀξιώματα, τοῦ βαροῦς *κεχαγιᾶ* καὶ τοῦ *σεχίρ κεχαγιᾶ*, εἶναι ἔκφραση τῆς αὐτοδιοίκησης τῶν κοινοτήτων, ἢ ἀντίθετα, ἂν πρέπει νὰ θεωρήσουμε τίς λειτουργίες αὐτές, ὡς μία ἀπὸ τίς μορφές διείσδυσης τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας στὸν κοινοτικό φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ χῶρο. Ἐκεῖνο ποὺ μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ ποῦμε εἶναι ὅτι, ἂν καὶ πρόκειται γιὰ ἀξιώματα τὰ ὁποῖα ἐκχωροῦνται ἀπὸ Ὀθωμανούς, τὰ κατέχουν χριστιανοί. Πιὺ συγκεκριμένα, αὐτοὶ ποὺ ἐπωμίζονται τίς λειτουργίες τοῦ βαροῦς *κεχαγιᾶ* καὶ τοῦ *σεχίρ κεχαγιᾶ* σχετίζονται μὲ κάποια ἀπὸ τίς ἰσχυρὲς χριστιανικὲς συντεχνίες. Τὰ ἔγγραφα μερικῶν ἀπ' αὐτοὺς ἐντοπίζονται στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας τῶν ἀμπατζήδων. Παραδείγματός χάριν, ὁ γιὸς τοῦ *σεχίρ κεχαγιᾶ* Πέτρου ἀναγορεύεται μάστορας στὴ συντεχνία τῶν ἀμπατζήδων στὰ 1797⁷³. Στὰ 1800 τὸ ἀξίωμα τοῦ βαροῦς *κεχαγιᾶ* ἔχει ἐκχωρηθεῖ στὸν ἀμπατζὴ μαστορ-Ἀναστάση, στὰ 1802 στὸν Τριαντάφυλλο, ἕναν ἀμπατζὴ ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ἀρκετὲς φορὲς στὰ ἀρχεῖα τῆς συντεχνίας, καθὼς τὸ ἐργαστήριό του εἶναι τόπος ἐκμάθησης τοῦ ἐπαγγέλματος⁷⁴. Μελετώντας τοὺς καταλόγους μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀμπατζήδων οἱ ὁποῖοι ἀπαίρουν τεστήριον ἀπὸ τὴ συντεχνία στὰ 1817, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ βαρὺς *κεχαγιᾶ* Δημήτρης διδάσκει τὴν τέχνη τοῦ ἀμπατζῆ σὲ γόνους εὐπόρων οἰκογενειῶν⁷⁵. Στὰ 1828, κάποιος κύρ Σταυρίτζας ἀντικαθίσταται, ὅπως πιὸ πάνω εἶδαμε, στὸ ἀξίωμα τοῦ βαροῦς *κεχαγιᾶ* ἀπὸ τὸν «κύρ Γιοβάννο γούναρη καββετζή»· στὰ 1830 ὁ καυταντζῆς Νεντέλιος διαδέχεται τὸν Γιοβάννο καὶ διατηρεῖ τὸ ἀξίωμα ὡς τὸ 1837, ὅποτε καὶ ἀντικαθίσταται μὲ τὴ σειρά του ἀπὸ κάποιο Μπόντζο ἀμπατζή⁷⁶. Ἡ ἐρευνα ἀπέδειξε ὅτι τὰ ἄτομα ποὺ διορίζονται στὸ ἀξίωμα τοῦ *κεχαγιᾶ* συχνὰ ἀνήκουν στὰ ἀνώτερα κοινωνικοοικονομικὰ στρώματα τῆς φιλιππουπολίτικης κοινωνίας ἢ ἐμπλέκονται, ὅπως εἶδαμε, στὰ δίκτυα ἐπαγγελματικῶν σχέσεων μὲ ἰσχυροὺς ἀμπατζήδες. Λόγου χάριν, ἡ ὑπογραφή τοῦ βαροῦς *κεχαγιᾶ* Δημήτρη βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τῶν 37 ἰσχυρῶν ἀμπατζήδων, οἱ ὁποῖοι στὰ 1818 ἐπιθεωροῦν καὶ ἐπικυρώνουν τὸν ἐσναφικὸ λογαριασμό⁷⁷.

Εἶδαμε παραπάνω ὅτι οἱ *μαχαλέδες* ὑπάγονται διοικητικὰ στὶς κοινοτικὲς ἀρχές. Τὸ ἐρώτημα ποὺ εὐλόγα τίθεται ἀφορᾷ τίς μορφές διοίκησης τῶν μικτῶν *μαχαλέδων*, δηλαδὴ τῶν *μαχαλέδων* ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ μέλη διαφόρων ἔθνο-

73. M. Apostolidis - Al. Peev, *ὁ.π.*, τόμ. I, σ. 89.

74. *ὁ.π.*, σ. 96, 99.

75. Οἱ *μαθητές* τοῦ ἐντοπίζονται ὅλοι στὶς ὁμάδες «μάστορες», «υἱοὶ μαστόρων», «*ecnebi*», τὰ μέλη τῶν ὁποίων εἶναι εὐποροὶ ἀμπατζήδες, καὶ ὄχι σὲ ἐκεῖνες τῶν «καλφάδων», «τσιρακίων», «ραφτακιατζήδων», τῶν εἰδικευμένων δηλαδὴ καὶ ἀνειδίκευτων ἐργατῶν. M. Apostolidis - Al. Peev, *ὁ.π.*, τ. II, Φιλιπούπολη 1932, σ. 23, 35, 63.

76. M. Ἀποστολίδης, *ὁ.π.*, *ΑΘΛΓΘ*, 4 (1937-38), 30-31.

77. M. Apostolidis - Al. Peev, *ὁ.π.*, τ. II, σ. 74.

ορθοσκευτικών κοινοτήτων. Ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἐπιτροπῆς —τῶν «μαχαλελῶν»— ποὺ νὰ μὴν εἶναι ὁμοιογενὴς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐθνοορθοσκευτικὴ σύνθεση τῶν μελῶν τῆς δὲν πιστοποιεῖται. Ἡ Ἀλεξάνδρα Γερόλυμπου ποὺ ἔχει, μέσα ἀπὸ πυκνὰ δημοσιεύματα, ἀναδείξει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴ μελέτη τοῦ ἀστικοῦ χώρου στὴν ὀθωμανικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη⁷⁸, ἐπισημαίνει, στηριγμένη κυρίως στὴ μελέτη τοῦ J. Nehama γιὰ τοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης⁷⁹, ὅτι μιὰ βασικὴ συνιστώσα τοῦ θέματος τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴ διαχείριση τοῦ χώρου εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐθνοορθοσκευτικὲς κοινότητες ἀσκοῦν νομοθετικὴ ἐξουσία στὸ ἐσωτερικὸ τους. Ὁ δημοτικὸς καὶ κρατικὸς ἐλεγχὸς εἶναι ἀνύπαρκτος σὲ ζητήματα πολεοδομίας καὶ οἰκιστικῆς ὁργάνωσης⁸⁰. Κάθε κοινότητα διαθέτει ἓνα δικό της σῶμα κανονισμῶν, στὴ βάση τοῦ ὁποῖου ἐπιλύονται οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς, ἐνῶ διαφορὲς ποὺ σχετίζονται μὲ καταπατήσεις δρόμων καὶ ἀκινήτων ἐπιλύονται ἀπὸ ἓνα εἰδικὸ δικαστήριον ποὺ λειτουργεῖ σχεδὸν κάθε ἐργάσιμη μέρα, λόγω μεγάλου φόρτου ἐργασίας⁸¹.

78. Βλ. ἐνδεικτικὰ, Ἀλεξάνδρα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Βορειοελλαδικὲς πόλεις στὴν περίοδο τῶν ὀθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων*, ἐκδ. Τροχαλία, Ἀθήνα 1997, Alexandra Yerolympos, *Urban transformations in the Balkans (1820-1920). Aspects of Balkan town planning and the remaking of Thessaloniki*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, τῆς Ἰδίας, «Urbanisme et modernisation en Grèce du Nord à l'époque des Tanzimat (de 1839 à la fin du XIXe s.)», στὸ *Villes ottomanes à la fin de l'Empire*, sous la direction de Paul Dumont et François Georgeon, ἐκδ. L. Harmattan, Παρίσι 1992, ἐπίσης Α. Γερόλυμπου, Φ. Ὁραϊόπουλος, Τ. Ἰορδάνογλου, Γ. Λάββας, *Ὁ βυζαντινὸς πολεοδομικὸς λόγος στὴ νομοθεσία. Ἐξέλιξη καὶ ἐπιρροὲς του στὸν ὀθωμανικόν. Ἡ παρουσία του στὴν βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ στὴν Ἑγγύς Ἀνατολή*, Ἑρευνα ΥΒΕΤ, Τμῆμα ἀρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1994. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα βλ. ἐπίσης St. Yerasimos, «La réglementation urbaine ottomane, XVIe-XIXe siècles», στὸ *Proceedings of the second international meeting on modern ottoman studies and the turkish republic*, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Λέιντεν 1989.

79. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, 7 τόμοι, Θεσσαλονίκη 1976.

80. Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ἀνατολῆς...*, ὁ.π., σ. 42.

81. Πηγὴ τῶν κανονισμῶν ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ χριστιανοὶ ἦταν ἡ βυζαντινὴ νομοθεσία. Σκοπὸς τῶν κανονισμῶν αὐτῶν, ποὺ ἐκτείνονταν σὲ πολλὰ ζητήματα πέρα τῶν καθαρὰ ορθοσκευτικῶν, ἦταν νὰ προσφέρουν ἓναν ἄτυπο ἀλλὰ συγκροτημένο σημεῖο ἀναφορᾶς, ποὺ θὰ ἀπέτρεπε τοὺς Ἑλλήνες ὑπόδουλους ἀπὸ τὸ νὰ προστρέχουν στοὺς ὀθωμανοὺς καθῆδες γιὰ τὴν ἐκδίκαση τῶν ἀστικῶν διαφορῶν τους, ὁ.π., σ. 43. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Νομικόν» τοῦ Θεοφίλου (βλ. Δημήτριος Σ. Γκίνης (ἐκδ.), *Νομικὸν ποιηθὲν καὶ συνταχθὲν εἰς ἀπλὴν φράσιν ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Καμπανίας Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων* (1788), Θεσσαλονίκη 1960) καὶ ἄλλες συλλογὲς κανονισμῶν χρησίμευαν ὡς βάση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος κατὰ τὴν ὀθωμανικὴν περίοδο, ὅπως ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενόπουλου καὶ ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ· βλ. Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης (ἐπιμ.), *Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ κείμενα (1), Δωδώνη, Ἀθήνα 1971, Δημήτριος Σ. Γκίνης - Νικόλαος Ι. Παν-

Τὰ μικρά αὐτά δικαστήρια τῆς γειτονιάς ἐξαφανίστηκαν ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ.⁸² Ὁ Nehama ἀναφέρει σχετικά μὲ τὸ καθεστῶς ιδιοκτησίας τῶν ἀκινήτων ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, ὅτι αὐτοὶ σπάνια ἐπενδύουν τὴν περιουσία τους σὲ ἀστικά ἀκίνητα. Καὶ αὐτὸ ἐξαιτίας τῶν πολλαπλῶν ὑποχρεώσεων ποὺ ἡ κατοχή τους συνεπάγεται, ἐξαιτίας τῆς περιπλοκότητας τῆς ραββινικῆς νομοθεσίας καὶ νομολογίας. Στὴν ὀθωμανικὴ πόλη δὲν ὑπάρχει ἐνιαῖο ιδιοκτησιακὸ καθεστῶς γιὰ τὰ ἀκίνητα ποὺ κεῖνται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς. Ὅλοι οἱ περιορισμοί, ποὺ προβλέπονται ἀπὸ τὴν κοινοτικὴ νομοθεσία γιὰ ἓναν Ἑβραῖο, ἐκπίπτουν καὶ ἀκυρώνονται εὐθύς ὅταν τὸ ἀκίνητο περνᾷ στὰ χέρια ἑνὸς μὴ-Ἑβραίου, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται τὰ κωλύματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ταλμούδ καὶ τὰ τοπικὰ ἑβραϊκὰ ἔθιμα⁸³. Τὸ κοινοτικὸ δίκαιο ἰσχύει ἀκόμα καὶ σὲ ιδιοκτησίες μουσουλμάνων ὑπεννοικιασμένες ἀπὸ Ἑβραίους, καὶ αὐτὸ γιὰτὶ οἱ πρῶτοι δὲν ἀσχολοῦνται ἰδιαίτερα μὲ τὰ ἀκίνητα τὰ ὁποῖα ἔχουν παραχωρήσει σὲ ἀπίστους ἐναντι μισθώματος⁸⁴.

Ἐπιχειρήσαμε νὰ ἀνασυστήσουμε ὁρισμένες ὕψεις τῆς διοίκησης καὶ διαχείρισης τοῦ ἀστικοῦ χώρου τῆς ὀθωμανικῆς πόλης. Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀνάλυση, ἔγινε φανερό ὅτι ἡ παρέμβαση τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων τόσο στὴν κατασκευή τοῦ χώρου ὅσο καὶ στὴ διοίκησή του εἶναι καθοριστική, ὅτι δηλαδὴ οἱ ὀθωμανικὲς ἀρχὲς ἔχουν ἐκχωρήσει αὐτὸ τὸν χώρο ἄσκησης ἐξουσίας στοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες. Πολυάριθμα ἐρευνητικὰ πεδία ἀνοίγονται ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν πληροφοριῶν σχετικά μὲ αὐτὸ τὸ θέμα ποὺ περιέχονται στὰ ἐκκλησιαστικά ἀρχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προβάλλει ἡ ἀναγκαιότητα τῆς διασταύρωσης τῶν ἐν λόγω τεκμηρίων τόσο μὲ αὐτὰ τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, ὅσο καὶ μὲ τῶν ἄλλων κοινοτήτων. Εἶναι ἓνας μονόδρομος προκειμένου νὰ ἀναζητηθοῦν ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα, ὅπως ἐὰν καὶ μὲ ποῖο τρόπο οἱ δύο ἐξουσιαστικὲς ἀρχὲς — ἡ κοινοτικὴ καὶ ἡ κρατικὴ — συνυπάρχουν καὶ ἀλληλοεπικαλύπτονται σὲ ζητήματα σχετικά μὲ τὴ διαχείριση καὶ τὴ διοίκηση τοῦ χώρου. Ἐχοντας ὑπόψη ὅτι οἱ κοινωνίες ποὺ μελετᾶμε χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἔντονες τοπικὲς

ταξόπουλος (ἐκδ.), «Νομοκάνων Μανουὴλ Νοταρίου τοῦ Μαλαξοῦ τοῦ ἐκ Ναυπλίου τῆς Πελοποννήσου», στὸ Νόμος 1 (1982), Ἑπιστημονικὴ Ἑπετηρίδα τοῦ Τμήματος Νομικῆς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἑπιστημῶν τοῦ Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1985. Ρυθμίσεις σχετικὲς μὲ τὴν πόλη καὶ τὴν ὁργάνωση τοῦ χώρου περιέχουν τὰ δύο πρῶτα ἔργα. Ἡ Α. Γερδλυμπου σημειώνει ὅτι, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ Νομικὸ ἀντιμετωπίζει τὴν πόλη δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ λογικὴ τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου καὶ τῶν ρυθμίσεων ποὺ ἀκολουθοῦνται ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα, Α. Καραδήμου-Γερδλυμπου, *Μεταξὺ Ἀνατολῆς...*, ὅ.π., σ. 43.

82. J. Nehama, ὅ.π., τ. 6, σ. 101.

83. Ὁ.π., τ. 7, σ. 187.

84. Ὁ.π., σ. 188.

ιδιαιτερότητες και από ισχυρή παρέμβαση του τοπικού έθιμικοῦ δικαίου στην κοινωνική ζωή, είναι ανάγκη ή έρευνα νά προχωρήσει πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς διερεύνησης τοῦ τρόπου με τὸν ὁποῖο οἱ διάφορες θρησκευτικὲς ομάδες συν-υπάρχουν στὴ διοίκηση τῶν μικτῶν μαχαλέδων μέσα ἀπὸ τὴν ἐξέταση παραδειγματικῶν περιπτώσεων, προκειμένου ἔτσι νά ἐμπλουτιστεῖ ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση στὴν Ὁθωμανικὴ Αὐτοκρατορία δομῶν τέτοιων πού νά προσομοιάζουν στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν. Ἀπομένει ἐπίσης νά μελετηθεῖ περαιτέρω πῶς ὁ ἔλεγχος αὐτῶν τῶν πρωτογενῶν διοικητικῶν μορφωμάτων —τῶν ἐνοριῶν καὶ τῶν μαχαλέδων— γίνεται σημεῖο σύγκρουσης ἀνάμεσα στὶς κοινωνικοοικονομικὲς ομάδες, οἱ ὁποῖες ἐλέγχουν τοὺς ὑπόλοιπους θεσμοὺς τῆς κοινότητας —τὴ Μητρόπολη, τὶς συντεχνίες, τὴν πολιτεία, τὸ σχολεῖο καὶ τὰ νοσοκομεῖα—, με τελικὸ διακύβευμα τὴ δυνατότητα πρόσβασης στοὺς οἰκονομικοὺς πόρους αὐτῶν τῶν μορφωμάτων.